

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 73 | 2019 | št. 3-4 (160) | str. 265-526

Peter Štih, *Sv. Maksimilijan Celejanski, Maksimilijanova meniška celica v Pongauu in začetki pokristjanjevanja Karantancev* • Tomaž Lazar, *Bojni načrt iz časa beneške vojne v zapuščini Krištofa Ravbarja: dragoceno odkritje v ljubljanskem Nadškofjskem arhivu* • Andrej Sušjan – Stanislav Južnič, *Theodor Kravina von Kronstein in njegov Oris ekonomskih znanj* • Vanja Kočever, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku (2. del)* • Monika Pemič, *Slovensko narodno gibanje in izvorna podoba Narodnega doma v Mariboru. Jan Vejrych, njegovi slovenski naročniki in odzivi tedanjega občinstva* • Radoslav Raspopović, *Ruska emigracija v Črni gori po letu 1919* • Ivan Smiljanič, *Kralji, doktorji, revolucionarji: spominska obeležja v avli rektorata Univerze v Ljubljani*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 73 | 2019 | št. 3-4 (160) | str. 265–526

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarevič (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Avtorji prispevkov se z objavo v Zgodovinskem časopisu strinjajo, da so lahko njihova besedila objavljena tudi v elektronski obliki Zgodovinskega časopisa ali posamezno.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. novembra 2019.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2019: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanj Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, november 2019

Naklada: 780 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources. By submitting their articles for publication in *Zgodovinski časopis*/Historical Review, the authors agree that their texts can be published in the electronic form of *Zgodovinski časopis*/Historical Review or separately.

The editing of this issue was completed on November 20, 2019.

Translated by: Saša Mlacović (English)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2019): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €

Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935

Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, November 2019

Print Run: 780 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>

info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Peter **Štih**, Sv. Maksimilijan Celejanski, Maksimilijanova meniška celica
v Pongauu in začetki pokristjanjevanja Karantancev.....272–293
St Maximilian of Celeia, Maximilian’s Monastic Cell in
Pongau and the Beginnings of Carantanians’ Christianisation
- Tomaž **Lazar**, Bojni načrt iz časa beneške vojne
v zapuščini Krištofa Ravbarja:
dragoceno odkritje v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu.....296–345
A Battle Plan from the Period of the Venetian War in Christoph Rauber’s
Legacy: A Valuable Find in the Archdiocesan Archive in Ljubljana
- Andrej **Sušjan** – Stanislav **Južnič**, Theodor Kravina von Kronstein
in njegov *Oris ekonomskih znanj*346–365
Theodor Kravina von Kronstein and His
Outline of Economic Knowledge
- Vanja **Kočevar**, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala
v prednacionalni dobi?
Kolektivne identitete in amplitude pomena
etničnosti v zgodnjem novem veku (2. del)366–411
Did the Slovene Ethnic Identity Exist in the Pre-National Period?
Collective Identities and Amplitudes of the Importance
of Ethnicity in the Early Modern Period (Part II)
- Monika **Pemič**, Slovensko narodno gibanje in izvirna podoba
Narodnega doma v Mariboru. Jan Vejrych, njegovi
slovenski naročniki in odzivi tedanjega občinstva.....412–441
The Slovene National Movement and the Original
Appearance of Narodni Dom in Maribor.
Jan Vejrych, His Slovene Clients and the Audience’s Response
- Radoslav **Raspopović**, Ruska emigracija v Črni gori po letu 1919442–455
Russian Immigration to Montenegro after 1919
- Ivan **Smiljanič**, Kralji, doktorji, revolucionarji: spominska
obeležja v avli rektorata Univerze v Ljubljani.....456–490
Kings, Doctors, Revolutionists: Memorials in the
Lobby of the University of Ljubljana’s Rectorate

Jubileji – Anniversaries

Profesorica Carole Rogel – osemdesetletnica (Peter Vodopivec).....492–496

Ocene in poročila – Reviews and Reports

- Privilegium maius. Autopsie, Kontext und Karriere der
Fälschungen Rudolfs IV. von Österreich. / Falsche Tatsachen.
Das Prilegium maius und seine Geschichte (Peter Štih).....498–501
- Die Steiermark im Spätmittelalter (Peter Štih)502–504
- Slavica Stojan, Ombla, vile i vilani. Povijest svakodnevice u ljetnikovcima
Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.). (Ignacij Voje)505–508
- Janez Šumrada, Adrijan Kopitar, Kranjski Janezi,
Napoleonovi soldati. Francoski vojaški nabor
v ilirski provinci Kranjski, 1812–1813 (Franc Rozman)509–512
- Danica Fink Hafner, Britanska demokracija. Suverenost parlamenta.
(Peter Vodopivec).....513–516

* * *

- Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis518–521
Instructions for Authors
- Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 73, 2019522–526
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 73, 2019

Razprave

Vanja Kočevar

Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku (2. del)*

KOČEVAR, Vanja, dr., asistent z doktoratom, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, vkocevar@zrc-sazu.si

Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku – 2. del

Zgodovinski časopis, Ljubljana 73/2019 (160), št. 3–4, str. 366–411, cit. 368

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En.)

Razprava predstavlja etnične znake, ki so v zgodnjem novem veku določali slovensko etnično skupnost, pri čemer je najpomembnejše mesto zavzemala slovenščina. Predstavljen je poskus aplikacije tristopenjskega modela razvoja etnične identitete Slovencev od najohlapnejše skupnosti etnične kategorije prek etnične mreže z lastnim knjižnim jezikom do etnične skupine ali etnije ob pojavu narodnega gibanja ob koncu 18. stoletja. Poleg tega študija ugotavlja, da ta razvoj ni bil linearen, saj lahko v 17. in 18. stoletju govorimo o dobi »baročnega zastoja etnogeneze«, ko so deželne identitete prekašale pomen etničnih.

Ključne besede: Slovenci, identiteta, jezik, etnična znamenja, etnonimi.

KOČEVAR, Vanja, PhD, Assistant with a doctorate, the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Milko Kos Historical Institute, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, vkocevar@zrc-sazu.si

Did the Slovene Ethnic Identity Exist in the Pre-National Period? Collective Identities and Amplitudes of the Importance of Ethnicity in the Early Modern Period (Part II)

Historical Review, Ljubljana 73/2019 (160), No. 3–4, pp. 366–411, 368 notes

Language: Sn., (En.)

The treatise presents ethnic markers defining the Slovene ethnic community in the early modern period, with the Slovene language being the most prominent one. It features an attempted application of a three-stage model of development of Slovenes' ethnic identity, ranging from the loosest community, an ethnic network with its own standard language, and an ethnic group upon the emergence of the national movement in the late 18th century. Additionally, it is pointed out in the treatise that the development was not a linear one, as in the 17th and 18th century we speak about the age of "Baroque standstill of ethnogenesis", when provincial identities surpassed the importance of ethnic identities.

Key words: Slovenes, identity, language, ethnic markers, ethnonyms

* 1. del: *Zgodovinski časopis* 73 (2019), 1-2, str. 88–116.

Etnična znamenja Slovencev kot etnične skupnosti

Kot je bilo omenjeno že v prvem delu pričujoče študije,¹ se pri opisovanju etnoloških značilnosti Slovencev v predmodernih obdobjih opiram zlasti na koncept etničnih znamenj (*ethnic markers*)² belgijsko-ameriškega antropologa Pierra L. van den Bergheja, ki jih deli na tri poglavitne vrste:³ 1) fenotip,⁴ 2) etnično uniformnost ali zunanji videz, ki je delo ljudi (oblačila in pokrivala), ter 3) vedenjske (behavioristične) značilnosti, kot so: obnašanje, govor, vedenje, običaji, ezoterična znanja itd. Ker se v tej razpravi, kot rečeno, ne bom spuščal v polemiko med instrumentalističnim⁵ in primordialističnim naziranjem etničnosti, se bom omejil na drugo in tretjo vrsto etničnih znamenj, ki so kulturno, in ne biološko pogojene.⁶

Začenjamo torej z zunanjim videzom ali etnično uniformnostjo. Kot iztočnico vzemimo Trubarjev opis ljudstev (jugovzhodne) Evrope, ki ga najdemo v reformatorjevem nemškem posvetilu prvega dela hrvaškega Novega testamenta tedanjemu češkemu kralju Maksimilijanu iz leta 1562. Besedilo bo v nadaljevanju razprave še večkrat služilo kot referenca, zato na tem mestu kratko predstavljam njegov pomen za preučevanje etnične slike 16. stoletja. V spisu se neposredno omenja deset ljudstev (*Völckern*,⁷ *völckern vnnd Nationen*⁸): Turki (*Türcken*, *Türck*), (Zgornji) Nemci (*obern / from[m]en / Gottfeligen Teutschen*,⁹ *Teutschen*¹⁰), Hrvati (*Crobaten*,¹¹ *Crobaten / die man fonft Hufern nen[n]t*),¹² kajkavski Sla-

¹ Raziskave, predstavljene v študiji, so potekale v sklopu projekta »Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in razpadom Habsburške monarhije«, šifra: J6-7069 (A).

² O skupnih točkah in razlikah konceptov etničnih znamenj (*ethnic markers*) in kulturnih markerjev (*cultural markers*) gl.: Kočvar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 94 (opomba 23).

³ Berghe, *Biologija nepotizma*, str. 98.

⁴ Prav tam, str. 98–103.

⁵ Barth, *Introduction*, str. [9]–27.

⁶ Razpravo o genetskem izvoru slovanskih in staroselskih prednikov današnjih Slovencev je leta 1995 prispevala Petra Leben-Seljak (*Leben-Seljak*, *Etnogeneza Slovencev*, str. 549–558).

⁷ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 430, 438, 455.

⁸ Prav tam, str. 448.

⁹ Prav tam, str. 430.

¹⁰ Prav tam, str. 439.

¹¹ Prav tam, str. 439.

¹² Prav tam, str. 438.

vonci¹³ (*die Windifchen oder Sclauen, Die Sclauen die man fonst Bessiacken nennt*,¹⁴ *Bessiacken*¹⁵), Slovenci (*Der obern Windifchen Ländern / gemeines Volck*,¹⁶ *Creynerifch vnd Oberwindifch guthertzig Volck*,¹⁷ *Windifch Bauren vnnd Beurin*,¹⁸ *Creinerifch*¹⁹),²⁰ Italijani (*Wahlen*,²¹ posredno: *auff Wälifch*,²² *Wälifche*,²³ *Wälifch*²⁴), Dalmatinci (*Dalmatiner*,²⁵ *Dallmatiner*²⁶), Bosenci (*Boßner*²⁷), Srbi (*Sürffen*,²⁸ *Syrffen*,²⁹ *Siruier*³⁰) in Bolgari (*Bulgarier*³¹).³²

Poleg naštetih se omenja še neidentificirano ljudstvo »Iliri« (*Illyrifch [...] Volck*³³) in neimenovana orientalska ljudstva (*bey den Orientifchen*

¹³ Sintagma »kajkavski Slavonci« je arbitrarno poimenovanje, ki služi le za distinkcijo od današnjega pojma Slavonije.

¹⁴ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 438,

¹⁵ Prav tam, str. 444.

¹⁶ Prav tam, str. 439.

¹⁷ Prav tam, str. 440.

¹⁸ Prav tam, str. 443.

¹⁹ Prav tam, str. 445.

²⁰ Pri Slovencih nato loči, kot omenjeno zgoraj, med etničnim jedrom (*Wölche aber in Lands Crein / Vndersteyer vnd Kernten sitzen vnnd jr Wohnung haben*), zahodnim delom, kjer so opazni moči italijanski in hrvaški vplivi (*Die am Kharst / vnd in der Grauefchafft Görtz vnd Histerreich sitzen / der ein theil halt sich auff Crobotifch / der ander auff Wälifch / mit Sitten vnd Glauben.*) in prehodnim območjem (*die Windifchen Märcker / die in Mälinger Boden / vnnd vmb Newenstatt / Türckfeld / vnnd in derselbigen Gegendt wonen / seind schier auch der Art vnd Sitten / wie die Croboten vnd Sürffen / die vor den Türcken / vnd auß der Türckey zu jnen geflohen seind.*) (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 439).

²¹ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 438.

²² Prav tam, str. 439.

²³ Prav tam, str. 453.

²⁴ Prav tam, str. 453.

²⁵ Prav tam, str. 438, 444.

²⁶ Prav tam, str. 438, 455.

²⁷ Prav tam, str. 444.

²⁸ Prav tam, str. 439.

²⁹ Prav tam, str. 444.

³⁰ Prav tam, str. 455.

³¹ Prav tam, str. 444.

³² Avtor ljudstva nekajkrat izrecno našteje tudi sam: »... das arm Chriftlich Windifch vnd Crobotifch Volck / wölches an den Türckifchen Gräntzen / vnd vnder den Türcken / in Boßna / in Seruia / in Bulgaria / vnd in denselbigen vmbliigenden Ländern wonet (die alle sich der Windifchen Sprach gebrauchen / vnd, eins das ander nach notturfft verthe) für eine Art / Eigenschafft / Sitten / vnd Religion habe ...« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 429–430). Sintagma »Windifch vnd Crobotifch Volck« verjetno lahko razumemo kot slavonsko (kajkavsko) in hrvaško ljudstvo. Ko v pričujočem spisu Trubar govori o Slovencih vsaj uvodoma doda še predpono »obern«. Nato navede ljudstva, ki živijo ob turški meji, vendar pod krščansko oblastjo: »... die Croboten / Dalmatiner / die Windifchen oder Sclauen« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 438). Kot posredno navajanje ljudstev lahko razumemo tudi skupni opis krščanskega ljudstva jugovzhodne Evrope, ki se sooča s Turki: »das Creinerifch / Illyrifch / Windifch / Crobotifch / Dalmatinifch / Boßnarifch / Sürfifch vnd Bulgarifch Chriftlich arm Volck / auch vmb ettlich Türcken ...« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 445). V slednjem opisu lahko sklepamo, da s »kranjskim ljudstvom« misli Slovence, saj se *Windifch* bržkone nanaša na kajkavske Slavonce. Poleg tega navaja Hrvate, Dalmatince, Bosance, Srbe in Bolgare. Pridevnik *Illyrifch* ostaja neidentificiran.

³³ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 445.

*Völckern*³⁴). Z navedbo jezika oziroma navad pa je posredno govora tudi o Čehih (*Behömische*³⁵), Hebrejcih (*Hebreyfchen sprach*³⁶) ter Madžarih (*Vngerifche [...] Eigenschafft*³⁷). Sklepali bi lahko, da je govora tudi o bosenskih muslimanih. Ko Trubar namreč govori o odnosu Turkov do katoličanov v Bosni, opiše njihove zločine nad nemuslimani, nato pa pove, da »se najdejo tudi poštene, dostojni in skromni Turki in Turkinje ...«,³⁸ ki se nad kristjani ne znašajo in do preganjanih čutijo empatijo. Med njihovimi vrlinami nato navaja tudi zavračanje pijančevanja. Ti »Turki in Turkinje« naj bi namreč vidno vinjene osebe ozmerjali rekoč: »Pfui Pyana Suina / Pfui du trunckne Saw ...«.³⁹ Glede na dejstvo, da avtor pred nemškimi prevodom navaja tudi izvornik, ki nikakor ni v turščini, lahko sklepamo, da v danem primeru s »Turki« dejansko označuje bosenske muslimane. Po drugi strani lahko sklepamo, da ko Trubar govori o Turkih v Srbiji, verjetno misli tudi na njihovo etnično, in ne le versko pripadnost.⁴⁰

Poleg ljudstev opis navaja tudi več dežel. Nekatere od teh predstavljajo politično-upravne tvorbe, pri drugih gre za označevalce etničnih območij določenih ljudstev, spet tretje bi lahko nastopale v obeh kategorijah. Pojavijo se: Bosna (*Boßna*,⁴¹ *Boßnen*⁴²), Srbija (*Seruia*,⁴³ *Seruia oder Sirffey*⁴⁴), Bolgarija (*Bulgaria*,⁴⁵ *Bulgarey*⁴⁶), Württemberg (*Landt Württemberg*⁴⁷), Turčija (*Türckey*⁴⁸), Hrvaška (*Croatien*⁴⁹), Dalmacija (*Dalmatien*⁵⁰), posredno Ogrska (*Cron Hungern*⁵¹), Slovenske dežele (*Der obern Windifchen Ländern*⁵²), posredno Slovenska marka (*die Windifchen Märcker*⁵³), Metlika ali današnja Bela krajina (*Mätlinger Boden*⁵⁴), Kras (*Kharf*⁵⁵),

³⁴ Prav tam, str. 445.

³⁵ Prav tam, str. 453.

³⁶ Prav tam, str. 453.

³⁷ Prav tam, str. 438.

³⁸ Izvornik: »... fittlām vnd befcheiden Türcken vnd Türckin ...« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 436).

³⁹ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 437, 469.

⁴⁰ Trubar glede odnosa »etničnih« Turkov do krščanskega bogoslužja zapiše tudi: »... dann die Türcken mögen das predigen in der Chriſten Kirchen wol dulden / aber das Glocken leutten keins wegs« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 431–435, 463–467).

⁴¹ Bosna se pogosto omenja v spisu, glej npr.: Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 429, 435.

⁴² Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 455.

⁴³ Srbija se pogosto omenja v spisu, glej npr.: Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 429.

⁴⁴ Trubar Srbijo označi tudi s sintagmo (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 430–431).

⁴⁵ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 455.

⁴⁶ Prav tam, str. 431.

⁴⁷ Prav tam, str. 431.

⁴⁸ Turčija se pogosto omenja v spisu, glej npr.: Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 435, 439, 449.

⁴⁹ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 452, 455.

⁵⁰ Prav tam, str. 455,

⁵¹ Prav tam, str. 455.

⁵² Prav tam, str. 439.

⁵³ Prav tam, str. 439.

⁵⁴ Prav tam, str. 439.

⁵⁵ Prav tam, str. 439, 444.

Goriška (*Grauefchafft Görtz*⁵⁶), Istra (*Histerreich*⁵⁷), Kranjska (*Crein*⁵⁸), Spodnja Štajerska (*Vnderfteyer*⁵⁹) in Koroška (*Kernten*⁶⁰).

Ko Trubar v dotičnem spisu govori o slovenskih deželah,⁶¹ torej o pokrajinah, ki jih naseljuje ljudstvo, ki mu pripada tudi sam, sicer običajnim označevalcem doda še pridevek »zgoranje« (*Der obern Windifchen Ländern*),⁶² da jih s tem loči od sosednje »slovenske« dežele na drugi strani cesarsko-kraljeve državne meje, ki so jo naseljevali kajkavski Slavonci.⁶³ Ti so se kroatizaciji navkljub še dolgo v zgodnji novi vek⁶⁴ prav tako naslavljali kot *Szluouenci*, svoj jezik kot *Szluouenszki*, svojo deželo pa z občnim imenom *na Szlouenieh*.⁶⁵ Kljub skorajšnji identičnosti etno- in lingvonima Slovenci in kajkavski Slavonci predstavljajo dve ločeni etnični entiteti. Kajkavske Slavonce Trubar v dotičnem besedilu sicer naslavlja z označevalci: *die Windifchen oder Sclauen*,⁶⁶ *Die Sclauen die man fonst Beffiacken nenn*⁶⁷ in *Beffiacken*.⁶⁸

Dežele na cesarski strani državne meje, ki jih poseljujejo »njegovi« Slovenci, Trubar tu za potrebe razločevanja od sosednjih kajkavskih Slavoncev, označuje z besednima zvezama: *Der obern Windifchen Ländern* (slednjo uporabi dvakrat)⁶⁹ ter *in den obgemelten obern Windifchen Ländern*.⁷⁰ Slovence označi kot »Kranjce in Zgornjeslovence« (*difes Creynerifch vnd Oberwindifch guthertzig Volck*).⁷¹ Slednjo besedno zvezo lahko razumemo kot dopolnitev sintagme *Kranjci inu Slo-uenci* oziroma *Crainer vnnnd Windifchen* v nemščini, o čemer je bilo že govora.⁷² Nato spregovori tudi o slovenskih kmetih in kmeticah brez predikata »zgornji«: *Windifch Bauren vnnnd Beurin*.⁷³

Trubar z naštetimi besednimi zvezami gotovo ni označeval nobenih drugih dežel, kot slovenske, kar lahko dokažemo na primeru njegove kritike štifstarstva

⁵⁶ Prav tam, str. 439.

⁵⁷ Prav tam, str. 439.

⁵⁸ Prav tam, str. 439, 444.

⁵⁹ Prav tam, str. 439.

⁶⁰ Prav tam, str. 439.

⁶¹ Glej: Štih, Konfrontacija, akulturacija in integracija, str. 10–12, 37, 42, 45, 47.

⁶² Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 439.

⁶³ Sintagma »kajkavski Slavonci« je zgolj arbitrarni označevalec, ki ga pričujoča razprava uporablja za potrebe ločevanja od Slovencev.

⁶⁴ Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 41, 95, 107–108.

⁶⁵ Glej: Vramec, *Kronika Vezda*, pag. 59r, 64r.

⁶⁶ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 438.

⁶⁷ Prav tam, str. 438.

⁶⁸ Prav tam, str. 444.

⁶⁹ Prav tam, str. 439.

⁷⁰ Prav tam, str. 443.

⁷¹ V prevodu (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 472) je besedna zveza *Creynerifch vnd Oberwindifch* prevedena kot: »kranjski in gorenjski ljudje«, vendar po mojem skromnem mnenju dejansko označuje vse Slovence kot etnično skupnost in jo gre razumeti kot besedilu prirejeno obliko besedne zveze *Crainer vnnnd Windifchen*.

⁷² Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 206. Rotar, Toponimika in etnika, str. 465; Grdina, Pripadnosti in identitete, str. 17 (opomba 27); Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 103.

⁷³ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 443.

oziroma gradnje cerkva. Reformator kot primer navaja gradnjo nove lesene kapele, ki je poleti 1561 potekala »pri Gornjem Gradu na Spodnjem Štajerskem, štiri milje od Ljubljane«⁷⁴ (*bey Oberburg / in vnderen Steyer / vier Meil von Labach*).⁷⁵ Nova kapela in romanje sta nastala, tako Trubar, zaradi neke ženske, ki je trdila, da Devica Marija noče več prebivati v cerkvi, ki so jo bili dvajset let poprej postavili na [Sveti] »gori pri Gorici in Solkanu«⁷⁶ (*auff dem Berg bey Görtz vnd Salcon*).⁷⁷ Svoj opis dogodkov, povezanih z gradnjo Marijinih cerkva na Gornjegraškem in Goriškem, avtor zaključí z besedami, da bi o podobnih dogodkih: »v gornjeslovenskih deželah [...] lahko napisal celo knjigo.«⁷⁸

Upoštevajoč dejstvo, da sta v teh »zgornjesloveskih deželah«, kot jih v obravnavanem spisu naslavlja Trubar, tako Gornji Grad na Spodnjem Štajerskem kot [Sveta] Gora pri Gorici in Solkanu, lahko zaključimo, da se sintagma v danem besedilu nanaša izključno na slovenski etnični prostor ali slovenske dežele, ki po etnični sestavi seveda niso bile izključno slovenske. Prav tako besedna zveza *obern Windifchen Ländern* ne označuje zgolj prebivalstva Slovenske marke in Metlike, ki pa ga tudi zaobjema. To kaže že začetek Trubarjevega opisa Slovencev: »Der obern Windifchen Ländern / gemeines Volck / als die Windifchen Märcker / die in Mätlinger Boden ...«.⁷⁹

Trubar je svoj opis slovenskega etničnega prostora ali »zgornjesloveskih dežel« razdelil na štiri dele, in sicer je najprej opisal 1) preprosto prebivalstvo pokrajin, ki jih v pričujoči študiji obravnavamo kot »prehodno območje«. Trubar sem prišteva Slovensko marko, Belo krajino (Metliko) ter okolico Novega mesta in Krškega, kjer je med prebivalstvom velik del hrvaških in srbskih beguncev pred Turki. Poleg tega, kot ugotavlja reformator, si je avtohtono in alohtono prebivalstvo po značaju in običajih podobno.⁸⁰ Nato se Trubar posveti opisu 2) zahodnega roba etničnega prostora, kamor prišteva Kras, grofijo Goriško in Istro. Za razliko od »prehodnega območja« ob meji cesarstva se alohtono prebivalstvo ne omenja, pač pa je govora o močnih vplivih sosednjih etnično-jezikovnih jeder, in sicer hrvaškega,⁸¹

⁷⁴ Prav tam, str. 474.

⁷⁵ Prav tam, str. 441.

⁷⁶ Prav tam, str. 474.

⁷⁷ Prav tam, str. 442.

⁷⁸ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 476. Izvirnik: »... in den obgemelten obern Windifchen Ländern / ...« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 443).

⁷⁹ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 439. V prevodu (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 471) je pridevnik *obern* iz izvirnika izpuščen: »Preprosti ljudje omenjenih slovenskih dežel, ki prebivajo v Slovenski marki ...«

⁸⁰ Izvirnik: »Der obern Windifchen Ländern / gemeines Volck / als die Windifchen Märcker / die in Mätlinger Boden / vnnd vmb Newenstatt / Türckfeld / vnnd in derfelbigen Gegendt wonen / feind Ichier auch der Art vnd Sitten / wie die Crobaten vnd Sürrffen / die vor den Türcken / vnd auß der Türckey zu jnen geflohen feind« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 439). Prevod (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 471): »Preprosti ljudje omenjenih slovenskih dežel, ki prebivajo v Slovenski marki, okrog Metlike, Novega mesta in Krškega, imajo v teh krajih skoraj enak značaj in običaje kot Hrvatje ter Srbi, ki so k njim pribežali pred Turki in iz Turčije.«

⁸¹ Trubar s tem brzkone misli jezikovne vplive cerkvenoslovenskega jezika hrvaške redakcije z močnimi primesmi čakavščine (*Zgodovinski atlas Slovenije*, str. 134).

in italijanskega,⁸² kar se kaže v običajih in veri prebivalstva na zahodnem robu »zgorjnjeslovenskih dežel«. ⁸³

Sledi 3) opis preprostega prebivalstva ožjega slovenskega »etničnega jedra«, kot ga imenujemo v tej razpravi, namreč dežele: Kranjska, Spodnja Štajerska in Koroška. Ti ljudje so po navadah in lastnostih podobni Nemcem, se po nemško tudi oblačijo, ženske pa na glavah nosijo posebej dolge tančice – peče.⁸⁴ Trubar se nato posveti še 4) višjim slojem vseh »zgorjnjeslovenskih dežel«, rekoč, da deželna gosposka, grofje, baroni, vitezi in plemiči znajo dobro nemško, mnogi od njih pa tudi latinsko in italijansko. Prav tako mnogi meščani, duhovniki in menihi govorijo nemško.⁸⁵

Po višjih slojih in inteligenci se Trubar ponovno vrne k ljudstvu rekoč, da preprost, neizobraženi človek govori le slovenski jezik. Za ljudstvo pravi, da je pošteno, zvesto, resnicoljubno, poslušno, gostoljubno, blago in da se do vseh ljudi, vključujoč tujce, prijazno in spoštljivo vede. Po drugi strani pa je reformator svojim rojakom zameril praznovernost.⁸⁶ Po opisu verskih praks svojih rojakov Trubar navede še, da ubogo ljudstvo, ki živi na Kranjskem in na Krasu, tako kot sosednje Hrvate in kajkavske Slavonce (*Beffiacken*) ogrožajo turški vpadi. Svoj opis Slovencev zaključuje s kratko notico o tiskih v slovenskem jeziku.⁸⁷

⁸² *Zgodovinski atlas Slovenije*, str. 134.

⁸³ Izvirnik: »Die am Kharft / vnd in der Grauefchafft Görtz vnd Hifterreich fitzen / der ein theil halt sich auff Crobotifch / der ander auff Wälifch / mit Sitten vnd Glauben« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 439). Prevod (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 471): »Ljudje, ki so doma na Krasu, v Goriški grofiji in Istri, se v običajih in veri delno nagibajo k Hrvatom, delno pa k Lahom.«

⁸⁴ Izvirnik: »Wölche aber in Lands Crein / Vnderfteyer vnd Kernten fitzen vnnd jr Wohnung haben / die halten sich nach Art vnd Aigenfchafft der Teutfchen / klaiden sich auch auff teutfch / allein das die Weiber tragen befondere lange Schlayer am Kopff« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 439). Prevod (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 471): »Tisti, ki živijo v deželi Kranjski, Spodnještajerski in Koroški, pa so po navadah in lastnostih podobni Nemcem, se po nemško tudi oblačijo, le da ženske na glavi nosijo posebno dolge tančice.«

⁸⁵ Izvirnik: »Vnd der Obern Windifchen Ländern / Lands Oberkeit / Grauen / Freyherren / Ritter / vnd die vom Adel / können gut Teutfch / vnd jr vil Lateinifch vnd wälifch. Dergleichen vil Burger / Priester vnnd Münch reden Teutfch« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 439). Prevod (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 471–472): »Deželna gosposka, grofje, baroni, vitezi in plemiči zgorjnjeslovenskih dežel govore dobro nemško, mnogi od njih pa tudi latinsko in laško. Prav tako govori nemško precej meščanov, duhovnikov in menihov, toda preprost, nerazgledan človek govori le slovenski jezik.«

⁸⁶ Izvirnik: »Aber der gemein vngewandert Man[n] durch auß / redet nur die Windifche Sprach. Vnd fie ist ein gut erbar / trew / warhafft / gehorlam / Gaftfrey / vnnd miltes Volck / das sich gegen allen Fremdben vnd jederman freuntlich vnnd wol haltet vnd erzeigt« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 439). Prevod (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 472): »To ljudstvo je pošteno, zvesto, resnicoljubno, poslušno, gostoljubno in blago, ki se do vsakogar, tudi do tujcev vede prijazno in spoštljivo, je pa preveč in močno praznoverno, ...«

⁸⁷ Za razliko od označevalcev za slovenske dežele in ljudstvo označevalcu za slovenščino nikoli ne doda predikata »zgornji«, temveč navaja le *die Windifche Sprach* (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 444).

»Prehodno območje« ob meji z Ogrskim kraljestvom so torej zaznamovali močni vplivi hrvaško-slavonskega prostora. Istro je zaznamoval vpliv cerkvenoslovenskega jezika hrvaške redakcije s primesmi čakavščine, zahodni rob etničnega prostora pa italijanski vplivi. Medtem pa je bilo etnično jedro – dežele Kranjska, Spodnja Štajerska in Kroška podvrženo nemškim kulturnim in jezikovnim vplivom. Podobne etnične dinamike, kot so naštetih procesi etnične fuzije, Trubar navaja tudi pri kajkavskih Slavoncih in Dalmatincih. Prvi naj bi imeli skoraj madžarske in hrvaške običaje ter lastnosti in se pri bogočastju držali hrvaških navad, le da so bile maše pri njih latinske.⁸⁸ Medtem so bili Dalmatinci, kot zapiše Trubar, pol Italijani in naj bi imeli tudi skoraj italijanske navade in vero.⁸⁹

Če se vrnemo k reformatorjevemu opisu dežel, ki jih v skladu z etnosimbolično razlagalno paradigmo razumemo kot slovensko etnično jedro, ki se v izvorniku glasi: »Wölche aber in Lands Crein / Vnderfeyer vnd Kernten fitzen vnnd jr Wohnung haben / die halten sich nach Art vnd Aigenfchafft der Teutfchen / klaiden sich auch auff teutfch / allein das die Weiber tragen befondere lange Schlayer am Kopff«,⁹⁰ lahko iz njega izluščimo nekaj podatkov, ki so pomembni za preučevanje zunanjega videza oziroma etnične uniformnosti.

Po Trubarjevem opisu sodeč, so bile za slovensko etnično jedro v drugi polovici 16. stoletja značilne nemške navade in ljudska noša, z eno izjemo »posebno dolgimi ženskimi naglavnimi rutami«. Pri slednjih gre verjetno za peče. Slovence sta potemtakem od Nemcev, s katerimi so sobivali v notranjeavstrijskih deželah, ločevala zlasti slovenski jezik in omenjena izvorna posebnost ženske noše. Od južnih sosedov, ki so sicer govorili sorodne slovanske jezike, pa so jih ločile: meja cesarstva ter nemškim vplivom podvržene etnična uniformnost in vedenjske značilnosti.

Kot eno najstarejših upodobitev peče bi morda lahko šteli sicer dobro znano perorisbo Albrechta Dürerja *Vna Vilana Windisch* iz leta 1505. Stanko Vurnik namreč domneva, da se je peča na slovenskem etničnem prostoru morda pojavila že pred 16. stoletjem.⁹¹ Gorazd Makarovič domneva, da je znameniti nemški umetnik portretiranko srečal na ozemlju Beneške republike in da je bila Rezijanka. Nadaljuje, da je bila portretiranka Slovanka, ki je govorila slovansko narečje.⁹² Sam pa zagovarjam stališče, da imamo portretiranko lahko za Slovenko in njen jezik za slovenščino.

⁸⁸ Izvornik: »Die Sclauen die man fonft Belliacken nennt / haben fallt Vngerifche vnd Crobatifche Sitten vnd Eigenfchafft ...« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 438–439). Prevod glej: Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 471.

⁸⁹ Izvornik: »Dalmatiner feind halb Walhen / haben auch fallt wälſche Sitten vnd Religion« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 438). Prevod glej: Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 470–471.

⁹⁰ Gl. op. 84.

⁹¹ Vurnik, *Slovenska peča*, str. 2–4.

⁹² Makarovič, *Ko še nismo bili Slovenci*, str. 90.

Slika 1: Albrecht Dürer Vna Vilana Windisch (1505).

Fig. 1: Albrecht Dürer Vna Vilana Windisch (1505).

Na poročilo o posebnosti noše Slovenk naletimo tudi na začetku 17. stoletja na Koroškem. Letopis Celovškega kolegija Družbe Jezusove za leto 1604 tako navaja, da je jezuitskim pridigam *incognito* prisostvovala tudi neka gospa iz protestantskih plemiških vrst. Da bi dama iz protestantskega miljeja prikrila svojo pravo identiteto, naj bi se odela v oblačila, kakršna so nosile preproste Slovenke: »... vulgari slavonicarum mulierum habitu ...«⁹³ Čeprav jezuitski letopisec ne navaja, kakšne so bile posebnosti oblek preprostih Slovenk, lahko sklepamo, da je bil najprepoznavnejši znak prav dolgo naglavno pokrivalo – peča. Navedek pa tudi kaže, da sta se noši slovenskih in nemških Korošic v tistem času jasno razlikovali.

O posebnih naglavnih rutah se je ob koncu 18. stoletja v svojem *Poskusu zgodovine* razpisal tudi Anton Tomaž Linhart. Pri opisovanju oblačilne noše starih Slovanov je Linhart dodal še kratko poročilo o oblačilni noši svojih sodobnic, rekoč: »Zdaj nosijo Kranjice belo platneno naglavno ruto, ki jo imenujejo *pęzha*. Ker te besede, kakor kaže, ni moč razložiti s slovanščino, se mi zdi verjetno, da

⁹³ Letopis poroča: »Exploratum habemus multis tantam audiendi ecclesiastae nostri iniectam cupiditatem, ut inter alias nobilissimae quaedam matronae noxia verecundia, metaque impediata vulgari slavonicarum mulierum habitu (ea series illius est curiositas, et larvam subinde lacernamque ingeniosus amor solet induere non infeliciter) eosdem occulte frequentarint, suo quod consequeretur postea, lucro ingenti« (*Chronik des Jesuitenkollegs*, str. 30–31). V nemškem povzetku latinskega izvornika je sicer besedna zveza *vulgari slavonicarum mulierum* prevedena kot: »einer einfachen Slawin« (*Chronik des Jesuitenkollegs*, str. 357). Vendar ocenjujem, da lahko besedo *vulgari slavonicarum* upravičeno prevajamo kot »preprostih Slovenk«.

je beseda nastala z zamenjavo soglasnikov in da se je prvotno pokrivalo Slovank imenovalo *zhępa*.⁹⁴

Delovanje procesov etnične fisije, ki so slovensko etnično skupnost zajeli zlasti v 17. in 18. stoletju, je moč zaznati tudi pri slovenski etnični uniformnosti. Kot dober kazalnik napredovanja procesov njene notranje drobitve lahko služi primerjava zgoraj navedenih Trubarjevih opisov etnoloških posebnosti Slovencev iz leta 1562 z ugotovitvijo Valentina Vodnika, ki je v svoji *Veliki pratiki* leta 1795 o etnični (ne)uniformnosti svojih rojakov na Kranjskem med drugim zapisal: »V sadershanji, jesiki, shiveshi, oblazhili je kraj od kraja raslozhen inu lkoraj vřaka vařs ima druge fhege inu ře hozhe s' drugih norza dęlat.«⁹⁵

Po Vodnikovih navedbah sodeč, je lokalni partikularizem svoj vrh dosegel prav ob koncu 18. stoletja vzporedno s pojavom zametkov narodnega gibanja. Ob tem velja opozoriti, da Vodnikovih opisov s konca 18. stoletja ne moremo nekritično presajati v starejša obdobja, čeprav ni dvoma, da so določene pokrajinske razlike obstajale že pred tem. Kot ugotavljajo etnologi, pokrajinske različice ljudske noše v 15. in 16. stoletju še niso izpričane. Nanje naletimo v drugi polovici 17. stoletja pri Valvasorju, ki govori o Gorenjcih, Dolenjcih, Vipavcih, Kraševcih, Kočevarjih in vzhodnih Istranih.⁹⁶

Na prelomu iz 18. v 19. stoletje, v času pojava narodnega gibanja torej, so na Slovenskem obstajali trije pglavitni tipi ljudske noše, in sicer: 1) panonski v Beli krajini, na vzhodu Spodnje Štajerske in v Prekmurju, 2) alpski na Koroškem, Spodnjem Štajerskem (razen vzhoda), Kranjskem (na Dolenjskem do Kostanjevice na Krki) in na Primorskem (razen Brkinov in Istre) ter 3) sredozemski tip, ki je bil razširjen v Istri, Brkinih in v nekaterih vaseh v okolici Trsta.⁹⁷

Ljudske noše so se sredi 19. stoletja zaradi spremenjenih družbenih razmer znašle pod vse močnejšim vplivom meščanskih modnih tokov, čeprav so se v posameznih oblačilnih kosih ohranile do konca stoletja.⁹⁸ Istočasno se je v krogih narodno zavednega meščanstva pojavila t. i. narodna noša, ki je v večini primerov temeljila na stilizirani gorenjski različici praznične ljudske noše. Ta je izražala pripadnost domačemu kulturnemu izročilu in slovenstvu ter so jo zlasti ženske nosile ob slovesnih priložnostih. Največji pomen je narodna noša dosegla v 20. stoletju med obema vojnama.⁹⁹

Oglejmo si še tretjo skupino van den Berghejevih etničnih znamenj: vedenje, govor, običaje, ezoterična znanja ali druge vedenjske značilnosti neke skupine. Kot najpomembnejši med vedenjskimi etničnimi znaki van den Berghe navaja jezik.¹⁰⁰

⁹⁴ Linhart, *Poskus zgodovine*, str. 280. Komentar k Linhartovemu opisu gl.: Vurnik, Slovenska peča, str. 1.

⁹⁵ *Velika pratika ali Kalendar sa tu leytu 1795*, [str. 27, brez paginacije]. O tem glej: Pogorelec, *Nastajanje slovenskega*, str. 53.

⁹⁶ Valvasor, *Die Ehre*, VI., str. 277–341. O tem: Vurnik, Slovenska peča, str. 1–24.

⁹⁷ Žagar, *Ljudska noša*, str. 284–286.

⁹⁸ Prav tam, str. 285–286.

⁹⁹ Baš, *Narodna noša*, str. 305; Žagar, *Ljudska noša*, str. 285–286.

¹⁰⁰ Berghe o pomenu jezika kot vedenjskega znaka etničnosti zapiše: »Način govora mnogo bolj natančno in zanesljivo postavi ljudi na njihovo mesto kot katera koli druga značilnost obnašanja.

Svojo izbiro podkrepil z zgodovinskim primerom iz leta 1302, ko so Flamci v mestu Brugge izvedli pokol nad francoskimi vojaki. Te so domačini prepoznali, ko Francozi zaradi določenih fonemov niso mogli izgovoriti flamske fraze *schilde en de vried* (ščit in prijatelj).¹⁰¹ Do podobnega sklepa pa je prišel tudi Stane Južnič, ko je zapisal, da: »... je občutek skupnega jezika tista referenčna točka, okrog katere se praviloma izoblikuje etnična pripadnost.«¹⁰²

Da je bil jezik pri številnih slovanskih ljudstvih v poznem srednjem veku in še v 16. stoletju razumljen kot ključno etnično znamenje, kaže več primerov. Michael Treichler na podlagi češke *Dalimilove kronike* iz leta 1314 ugotavlja, da stara češčina zgodnjega 14. stoletja še ni imela ustreznice za nemški izraz *Volk*, zato je za označevanje ljudstva uporabljala besedo *jazyk*.¹⁰³ Avtorju kronike se je torej jezik zdel najpomembnejše etnično znamenje, ki je njegovo etnično skupnost ločevalo od nemške.¹⁰⁴ S podobnim dojetjem jezika se srečamo tudi slabi dve stoletji kasneje v naši bližnji sosesčini. Hrvaški glagoljaš pop Martinac z Grobnika je pri svojem opisu bitke na Krbavskem polju (1493) v *II. Novljanskem brevijarju* iz leta 1495 med drugim zapisal: »Turci [...] nalegoše na jazik hrvatski.«¹⁰⁵

Janez Rotar je glede pomena besede *jazyk* v zgornjem navedku zapisal: »Hrvaški pisec konec 15. stoletja pojmuje jezik ljudstva kot prvi znak entitete, prvi znak etnične pripadnosti in samosvojesti.«¹⁰⁶ Podobno naziranje jezikove pripadnosti kot enega od ključnih temeljev za kolektivno, etnično pripadnost zasledimo tudi

Seveda se jezika ali narečja lahko naučimo, toda sposobnost, da se tujega jezika naučimo brez opaznega naglasa, v obdobju okrog pubertete upade. Kvaliteta govora je zato zanesljiva (in težka za hlinjenje) oblika preverjanja, v kateri skupni je posameznik odraščal. Še več – znanje govorjenja tujega jezika si je težko pridobiti, razen če nimamo dolgotrajnih stikov z domačini, kar je še ena varnostnih značilnosti jezikovnega preverjanja« (Berghe, *Biologija nepotizma*, str. 104). O pomenu jezika govori tudi antropolog Stane Južnič (Južnič, *Identiteta*, str. 283–289), ki ugotavlja: »Jezik je potemtakem dobil posebno vlogo na prehodu od etničnosti k narodnosti in nacionalnosti. Ime jezika je praviloma ime naroda, ki ga govori, tako da se uveljavi enotno ime za standardizirani jezik in njemu pripadajoči narod. Poglejmo spet primer Baskov. Baskovski jezik (euskara) je baskovski narod. Ni druge združevalne silnice, saj celo živi v dveh državah, v Španiji in v Franciji. Baski sebe imenujejo Euskaldunak in to pomeni »tisti, ki govorijo po baskovski«. Euskaldunak je zelo težko ozemeljsko določiti in celo kulturno je to težko narediti. Jezik pa je pokazatelj baskovskega domovanja« (Južnič, *Identiteta*, str. 286–287).

¹⁰¹ Berghe, *Biologija nepotizma*, str. 104.

¹⁰² Južnič, *Identiteta*, str. 283. Glede pomena jezika za etnično identiteto obstajajo tudi drugačna teoretska izhodišča in ogledi, glej: Štih, *Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko*, str. 8–51.

¹⁰³ Treichler, *Das von nationalen Motiven geleitete Handeln*, str. 12. O pomenu jezika za etnično identiteto pri slovanskih ljudstvih glej tudi: Štih, *Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko*, str. 39–41.

¹⁰⁴ Da je bil jezik res pomemben, dokazuje tudi tozadevni citat iz *Dalimilove kronike*, ki ga je njen avtor položil v usta nekemu češkemu plemiču: »Raje se s češko kmetico poročim, / kakor nemško kraljico za ženo bi imel. / Vsak hrepeni po svojem jeziku, / zato bo Nemka manj naklonjena mojim ljudem; / Nemka mi bo rodila nemške otroke / in v nemščini jih bo vzgojila. / In zato bo tuj jezik / prinesel deželi pogubo« (Rozman, *Uveljavljanje češčine*, str. 275). Več o tem v posebnem poglavju.

¹⁰⁵ Rotar, *Najstarejši domači zapis*, str. 357.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 357.

pri slovenskih reformatorjih dobrega pol stoletja pozneje. Na jezikovnem načelu je tako osnovan Trubarjev že omenjeni koncept slovenske Cerkve. Reformator je, kot opozarja Luka Vidmar, *Ta evangeli svetiga Matevža* leta 1555 posvetil: »PRAVI CERQVI Boshy tiga Slouenskiga Iefika«, koncept pa je natančnejše obrise dobil v *Cerkovni ordningi* iz leta 1564.¹⁰⁷

Poleg tega je treba poudariti, da so Trubar in drugi slovenski reformatorji kljub za zgodnji novi vek tako značilni terminološki »nedoslednosti« z različnimi označevalci vselej označevali isti označenec – slovenski jezik. Da je tako, ne nazadnje kaže tudi ocena Trubarjevega dela, nastala februarja 1560, v kateri anonimni avtor¹⁰⁸ zapiše: »... a jezik ali govor, ki ga je avtor predstavil kot slovanskega, je omejen na posebnosti slovanskega jezika, ki ga uporabljajo v deželah Štajerski, Kranjski in Koroški, tako da bodo, če bodo ta prevod brali med tistimi Slovani, ki bivajo v zgornjih delih ogrskega kraljestva, v turčianski, moravski, liptovski¹⁰⁹ in drugih sosednjih županijah, razumeli le malo ali skoraj nič. Enako je potrebno domnevati o Poljakih, Čehih, Moravcih, Rusih, Moskovitih, Ilirih in tistih, ki živijo v okolici Zagreba, da namreč tega prevoda ne bodo razumeli.«¹¹⁰

Na oceno je Trubar odgovoril že 8. marca istega leta, rekoč: »Dobri mož, ki je svojo sodbo o mojih knjigah izročil kraljevemu dostojanstvu, ni ne Kranjec ne Spodnještajerec, temveč Bezjak, morda utegne biti doktor Skalić. Sem pa kraljevemu dostojanstvu javno v posvetilnem pismu in prav tako v svoji poslanici, nanj naslovljeni, pisal, da hočem imeti za presojevalce in sodnike svojih spisov samo Kranjce, Spodnještajerce, Korošce, Istrane in tiste iz Slovenske marke, ne pa Bezjakov, Hrvatov, Čehov ali Poljakov.«¹¹¹

¹⁰⁷ Vidmar, Schönleben in koncept, str. 9; Vidmar, Koncept slovenske Cerkve, str. 14. Gl. tudi: Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 65–66; Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 100, 106, 110–111.

¹⁰⁸ Trubar je domneval, da bi anonimni avtor utegnil biti v Zagrebu rojeni Pavel Skalić (1534–1575), ki bi na Dunaju lahko pregledal njegove spise (Trubar, *Pisma*, Zbrana dela 10, št. 4a, str. 389 (opomba 7); št. 11, str. 59 (opomba 5).

¹⁰⁹ Županije na ozemlju današnje Slovaške (Trubar, *Pisma*, Zbrana dela 10, št. 4a, str. 390 (opomba 9)).

¹¹⁰ Prevod je prispeval Aleš Maver (Trubar, *Pisma*, Zbrana dela 10, št. 4a, str. 389). Izvirnik: »... lingua tamen ipsa sen prolocutio, quam auctor sclavonicam posuit, est quidem sclavonica, tamen arctata et constricta ad illam saltem sclavonicae linguae proprietatem, qua provinciae Styria, Carniola et Carinthia utuntur, ita quod si ista translatio legatur coram illis Sclavis, qui in partibus regni Ungariae superioribus, in comitatibus Trinchiniensi, Arwa, Lypto et allis vicinis morantur, parum aut fere nihil sint intellecturi. Itidem de Polonis, Bohemis, Moravis, Russis, Muscovitis, Illiricis et his qui circa Zagrabiam sunt, sentiendum, quod videlicet translatio haec ab illis non intelligatur« (Trubar, *Pisma*, Zbrana dela 10, št. 4a, str. 389). Izvirnik: AT-OeStA/HHStA LA ÖA Krain 2, fol. 161v).

¹¹¹ Izvirnik: »Der guet man, welcher sein judicium vber meine buecher der ku. w. vbergeben, ist kein Creiner noch Vntersteyrer, sonder ein Besyakh, mag villeicht herr doctor Schalichius sein. Nun hab ich der ku. w. offenlich in der epistula dedicatoria, dergleichen in meinem sendschreiben an sie geschriben, das ich allein die Creiner, Vntersteyrer, Kherner, Histerreicher vnd die Windischen Markheren, vnd nicht Besyackhen, Crobaten, Behaim oder Poln zum arbitros vnd richter meiner geschriften haben will« (Trubar, *Pisma*, Zbrana dela 10, št. 11, str. 59; Elze, *Primus Trubers Briefe*, št. 8, str. 61–64).

K slovenski etnično-jezikovni skupnosti se je Trubar prišteval tudi sam, tako je npr. leta 1557 v delu *Ta pervi deil tiga noviga testamta*, ko je spregovoril o razlikah med slovenščino in hrvaščino, zapisal tudi: »Vn[d] wir Creiner vn[d] Windifche[n] verfteen fie nach aller notturf / vil böffer / dann die Behemifche oder Polnifche / oder der Wenden / Dergleichen fie die vnfere.«¹¹² Po drugi strani sta poleg etnične pri Trubarju opazni tudi deželna in lokalna identiteta. Reformator se je namreč pogosto deklariral kot Kranjec (*Krainc*,¹¹³ *Creiner*¹¹⁴) ali Raščičan (*Rastčičer*¹¹⁵), kar pa njegove hkratne slovenske etnično-jezikovne identitete ne zanika.

Podobno sobivanje deželnih in etnično-jezikovnih identitet opazimo tudi, ko Trubar v že večkrat omenjenem spisu iz leta 1562 najprej zapiše, da trenutno uživa gostoljubje »blagih in pobožnih gornjih Nemcev« (*obern / from[m]en / Gottfeligen Teufchen*),¹¹⁶ nato pa svojo geografsko lokacijo natančneje opredeli še z navedbo politično upravne entitete, rekoč: »... tukaj v württemberški deželi ...« (*im Landt Württemberg*),¹¹⁷ in samega kraja: »sedaj župnik v Urachu« (*der zeit Pfarherr zu Vrach*).¹¹⁸ Ocenjujem, da Trubarjevo kranjsko deželno in slovensko etnično identiteto lahko razumemo v razmerju del–celota, podobno kot pri sintagmi *Kranjci inu Slovenci*.¹¹⁹ Človekov individuum ne nazadnje gradi več identitetnih kategorij, med katere sodita tudi kategoriji prostora in ozemlja ter etničnost, ki se medsebojno ne izključujeta.¹²⁰

Če se vrnemo na vprašanje pomena maternega jezika¹²¹ v zgodnjem novem veku, si velja ogledati še odziv katoliških krogov na Trubarjevo agitacijsko potovanje po Goriškem novembra 1563, med katerim je reformator po deželi pridigal v nemščini, slovenščini in italijanščini.¹²² Prav italijanske pridige so sprožile zaskrbljenost oglejskega patriarha Giovannija Grimanija, ki je o dogajanju na Goriškem obvestil nuncija na Dunaju Zaccaria Delfina.¹²³ Papeški nuncij je nemudoma prepoznal nevarnost širjenja protestantizma v italijanščini ter o tem obvestil kardinala in milanskega nadškofa Karla Boromejskega.¹²⁴ V

¹¹² Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 21.

¹¹³ Gre za besedno zvezo: »skuzi Primoža Truberia Krainca« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 89, 121, 157, 267, 303).

¹¹⁴ Tudi pod večkrat obravnavani spis iz leta 1562 se je reformator podpisal kot *Primus Truber Creiner* (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 457).

¹¹⁵ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 267, 303.

¹¹⁶ Prav tam, str. 430, 462.

¹¹⁷ Prav tam, str. 431, 463.

¹¹⁸ Prav tam, str. 457, 489.

¹¹⁹ Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 11; Grdina, Pripadnosti in identitete, str. 17 (opomba 27). O tem tudi: Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 102 (opomba 81).

¹²⁰ Glej: Smith, *National Identity*, str. 3–8. O tem tudi: Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 99–101.

¹²¹ Rotar, Najstarejši domači zapis, str. 358; Rotar, *Die Nationwerdung der Slowenen*, str. 28, 61–62.

¹²² Rajhman, Trubar, Primož. Slovenska biografija. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi729148/#slovenski-biografski-leksikon> (11. 7. 2019); Cavazza, Primož Trubar in Gorizia, str. 547–554.

¹²³ Cavazza, Primož Trubar in Gorizia, str. 547–550.

¹²⁴ Jožko Humar navaja, da je nuncij Delfino pisal »beneškemu kardinalu Borromeu«

svojem pismu z 20. novembra 1564 je Delfino med drugim zapisal, da je tudi Francija ostala neobčutljiva za protestantizem, dokler so ga širili v tujem jeziku, nato pa se je z njim »okužila«, kakor hitro se je novi nauk začel širiti iz Ženeve v francoskem jeziku.¹²⁵

Papeški nuncij, ki je sprevidel, da bi Gorica lahko odigrala enako vlogo pri širjenju luteranstva v Italijo, kot ga je bila Ženeva pri širjenju kalvinizma v Francijo,¹²⁶ je svoje pismo beneškemu kardinalu zaključil z besedami: »Glede na tako pomemben vzgled moramo z vsakim možnim in častnim zdravilom preprečiti, da se povsem ne okužijo ti kraji – med njimi Trst in Gorica – v katerih se govori italijanski jezik, zakaj od tega lahko pričakujemo le veliko zlo [...]. In če bi, kar Bog ne daj, padlo goriško ozemlje v razvaline – in od tega prav gotovo ni daleč – bi bila vsa Furlanija v očitni nevarnosti, zakaj na tako okuženje močno vplivata medsebojno trgovanje in enakost jezika.«¹²⁷

Pomen ljudskega jezika se je skupaj s pomenom etničnosti kot predmeta identifikacije zlasti med družbeno elito v obdobju baroka v 17. in 18. stoletju zmanjšal, v slovenskem etničnem prostoru pa je v tem času postopno napredovala naravna germanizacija, ki je potekala po družbeni lestvici navzdol. Kljub delni izgubi pomena materinščina za mnoge ljudi nikakor ni izgubila čustvenega naboja, kot to kaže nekaj paberkov iz slovstvene produkcije 18. stoletja. Koprski škof Pavel Naldini je tako leta 1700 v svojem *Cerkvenem krajepisu* vzkliknil: »O, kako močna je vez človeka z maternim jezikom in kako močno vpliva na srce beseda, izrečena v njem!«¹²⁸ Hipolit Novomeški pa se je leta 1715 že v naslovu svoje objave Bohoričeve slovnice (1584) označil za »ljubitelja slovenskega jezika«.¹²⁹

Podobno kot v zgornjem primeru etnične uniformnosti so se procesi etnične fisije odrazili tudi pri spreminjanju slovenščine.¹³⁰ Do druge polovice 18. stoletja so tako na področju slovenskega etničnega jedra nastale tri pokrajinske različice knjižnega jezika, na prehodnem območju na vzhodu etničnega prostora pa dve varianti lastnega knjižnega jezika.¹³¹ Za opis razmer na predvečer pojava narodnega gibanja lahko ponovno posežemo po Vodnikovi *Veliki pratiki*, ki leta 1795 poroča:

(Humar, *Primož Trubar*, str. 374), vendar je to bržkone napaka. Sklepam, da je dunajski nuncij pisal Karlu Boromejskemu, ki je bil kardinal in milanski nadškof (*Encyclopaedia Britannica*, St. Charles Borromeo. <https://www.britannica.com/biography/Saint-Charles-Borromeo> (30. 7. 2019)).

¹²⁵ Navedek je povzet po Jožku Humarju (Humar, *Primož Trubar*, str. 374).

¹²⁶ Humar, *Primož Trubar*, str. 374.

¹²⁷ Navedek je povzet po Jožku Humarju (Humar, *Primož Trubar*, str. 374).

¹²⁸ Naldini, *Cerkveni krajepis*, str. 328.

¹²⁹ Celoten Hipolitov navedek se glasi: »... à quodam Linguae Slavicae, Amatore in communem utilitatem, studiofiae Juventuti, Interioris Auftriae, Specialiter Dedicata« (Hipolit Novomeški, *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica*, [naslovnica]). Prevod Kozme Ahačiča: »Nek ljubitelj slovenskega jezika jo še posebej posveča v splošno rabo ukaželjni mladini Notranje Avstrije« (Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 89).

¹³⁰ Grdina, *Slovinci. Jezik*, str. 166–167; Pogorelec, *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika*, str. 24.

¹³¹ Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 15, 19, 25, 212, 219, 236; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 134; Kočever, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del)*, str. 110.

»Krajnki jesik fe na mnogo forto v‘ vutih tih prebivalzov fkoraj v‘ vfaki vafsi drvgazhi savija.«¹³²

V tretjo skupino van den Berghejevih etničnih znamenj sodita tudi dve verski gibanji, ki ju lahko uvrstimo v polje ezoterike, gre namreč za štiftarje (*Stifter*) in skakače (*Springer und Werfer*). Prvo gibanje – štiftarji – je temeljilo na »nepooblaščenim« gradnji cerkva in kapel, ki so bile posvečene zlasti Materi Božji, pa tudi svetnikom. Namen »ustanavljanja« (*stiften*) sakralnih objektov, ki so bili postavljeni na oddaljenih, vendar izstopajočih krajih, je bil preprečevanje jeze svetnikov, ki naj bi se odrazila v naravnih nesrečah.¹³³

Strah pred jezo svetnikov, epidemijami in naravnimi nesrečami, o katerih so govorili »jasnovidke« in »jasnovidci«, so med prebivalstvom običajno sprožile gradnjo cerkva, kot kažeta zgornja primera Svete gore in Gornjega Grada, ter botrovale nastanku mešanice poganskih in uveljavljenih katoliških verskih običajev. Nove cerkve so postale prostor verskega čaščenja, kjer so ljudje darovali votivne darove ali »žrtvene donacije« v obliki voska, konoplje, živine in drugih dobrin.¹³⁴ Tovrstnim pojavom so nasprotovali zlasti protestanti, tako tudi Trubar ni izbiral besed, ko je govoril o »zludijevih babah«, ki so govorile o prikazovanju Matere Božje in njenih zahtevah po gradnji novih sakralnih objektov.¹³⁵

Štiftarstvo se je v določeni obliki gradnje novih cerkva ohranilo še v čas katoliške obnove.¹³⁶ Občasno je med samoniklim verskim gibanjem in Katoliško cerkvijo prišlo do nekakšnega sporazuma, saj je slednja priznala določene štiftarske cerkve in romarske poti.¹³⁷ Nekatere od teh so se v 17. stoletju razvile v pomembna romarska središča za celoten slovenski etnični prostor, kot npr. Nova Štifta pri Gornjem Gradu na Štajerskem, Sveta gora nad Solkanom na Goriškem in Nova Štifta pri Ribnici na Kranjskem.¹³⁸

Drugo versko gibanje so predstavljali skakači (*Springer*), imenovani tudi *novi* štiftarji. Podobno kot starejše gibanje so tudi skakači gradili cerkve in kapele, bistveni del njihovega bogoslužja pa je bilo samotrpničenje, s katerim so se skakači, ki so verovali v skorajšnji nastop poslednje sodbe, želeli očistiti grehov.¹³⁹ Tako kot štiftarje so protestanti ostro obsodili tudi skakače. Čeprav so bili nekateri duhovniki privrženci gibanja, je uradna Katoliška cerkev štiftarje obsodila, proti njim pa sta

¹³² *Velika pratika ali Kalendar sa tu lejtju 1795*, [str. 25, ni paginacije].

¹³³ Benedik, Štiftarji, str. 140; Pörtner, *A Religion for the People?*, str. 69–70.

¹³⁴ Pörtner, *A Religion for the People?*, str. 70. Trubar o tem poroča kralju Maksimilijanu: »... vil tausent Windifch Bauren vnnnd Beurin kommen fein / vil groß vnd klein Vieh / Klaidler / Gelt / Wachs / Kertzen / Käß / Woll vnnnd Flachs / auch anders gebracht / vnd der Junckfrawen Maria / die in der felbigen Capellen jr Wonung foll haben / geopffert« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 443).

¹³⁵ Trubar v svojem nemškem posvetilu hrvaškega *Prvega dela Novega testamenta* kralju Maksimilijanu iz leta 1562 opiše štiftarstvo na primeru gradnje nove cerkve pri Gornjem Gradu (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 439–444, [prevod] str. 472–476).

¹³⁶ Pörtner, *A Religion for the People?*, str. 70. Glej primer cerkve sv. Jožefa v župniji Dobropolje: Valvasor, *Die Ehre*, VIII., str. 741.

¹³⁷ Ožinger, *Kriza cerkvenega življenja*, str. 102.

¹³⁸ Benedik, Štiftarji, str. 140.

¹³⁹ Ožinger, *Kriza cerkvenega življenja*, str. 102.

odločno nastopila tudi deželna kneza Karel II. in Ferdinand II. Skakaštvo se je v dveh valovih razširilo po velikem delu slovenskega etničnega prostora, in sicer se je v zadnjih dveh desetletjih 16. stoletja razmahnilo zlasti na Kranjskem, v prvi tretjini 17. stoletja pa na vzhodu Spodnje Štajerske.¹⁴⁰

Skupna značilnost obeh gibanj, tako štifatarjev kot skakačev, je v bila v tem, da sta se v sicer različnih časovnih obdobjih pojavili le v notranjeavstrijskih deželah in samo med slovenskim etničnim prebivalstvom, zato ju lahko uvrstimo med etnična znamenja, ki so v zgodnjem novem veku do določene mere zaznamovala Slovence kot etnično skupnost. Po drugi strani se je v prvi polovici 16. stoletja na skrajni jugovzhod Svetega rimskega cesarstva iz osrednjih predelov države med kmečko prebivalstvo do določene mere razširilo tudi nemško *prekrščevalstvo*.¹⁴¹

Da so zgoraj naštetni etnični znaki kot jezik in imenjski fond lahko zanesljiv indikator pripadnosti določeni etniji in uporaben kriterij pri raziskovanju etnične sestave določenega ozemlja ali naselja v predmodernih obdobjih, kažejo tudi študije o etnični sestavi mest na slovenskem etničnem prostoru v srednjem in zgodnjem novem veku, ki temeljijo na teh dveh kriterijih.¹⁴²

Ob koncu pregleda vedenjskih (behaviorističnih) etničnih znamenj si lahko ogledamo še nekaj opisov značajskih lastnosti Slovencev. Trubar je za svoje rojake zapisal: »To ljudstvo je pošteno, zvesto, resnicoljubno, poslušno, gostoljubno in blago, ki se do vsakogar, tudi do tujcev vede prijazno in spoštljivo ...«¹⁴³ Rotar ocenjuje, da so slednje navedbe zgodovinsko ustrezne.¹⁴⁴ Četudi bi zgornjim Trubarjevim besedam nemara kdo očital romantično nekritičnost, je reformator po drugi strani svojim rojakom in domovini namenil tudi ostro, a konstruktivno kritiko, ko se mu je ta zdelala potrebna. Tako je za svoje ljudstvo dejal, da: »... je pa preveč in močno praznoverno ...«,¹⁴⁵ v pismu Adamu Bohoriču iz leta 1565 pa je obžaloval »bedno rovtarstvo«, razširjeno v svoji domovini, ter zapisal: »Ne dvomimo, da dobro poznaš in neredko obžaluješ nesrečno kulturno zaostalost naše ožje domovine, saj je prava sramota, kako se vsepovsod šopiri zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe.«¹⁴⁶

¹⁴⁰ Pörtner, *A Religion for the People?*, str. 70–71.

¹⁴¹ Ožinger, *Kriza cerkvenega življenja*, str. 100–102.

¹⁴² Študije o etnični in jezikovni podobi mest na Slovenskem: Valenčič, *Etnična struktura*, str. 137–139; Golec, *Was bedeutet*, str. 37–64; Golec, *Regionalne razlike*, str. 23–38; Golec, *Etnično-jezikovna struktura*, str. 401–410; Oman, *Slovinci, slovenski jezik*, str. 213–221. Boris Golec opozarja na past, v katero se lahko ujamemo pri ugotavljanju etnične pripadnosti na podlagi imenjskega fonda, saj so pisarji nemškemu jeziku prilagajali zlasti zapisovanje osebnih imen, medtem ko so bili priimki germanizirani v manjši meri (Golec, *Etnično-jezikovna struktura*, str. 403).

¹⁴³ Izvirnik: »Vnd fie ift ein gut erbar / trew / warhafft / gehorfam / Galtfrey / vnnd miltes Volck / das sich gegen allen Fremdbden vnd jederman freuntlich vnnd wol haltet vnd erzeit« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 339–440). Gl.: Rotar, *Die Nationwerdung*, str. 46.

¹⁴⁴ Rotar, *Die Nationwerdung*, str. 46.

¹⁴⁵ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 472. Izvirnik: »Aber zuuul vnd zu groß Abergleubifch ...« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 440).

¹⁴⁶ Prevod Antona Sovrèta po izvirniku: »Non dubitamus te perspicere ac non semel deplorare tristem hanc harum regionum patriae nostrae calamitatem ac barbariem: utpote, in quibus bonarum artium humaniorumque studiorum contemptus et neglectio passim iam turpiter dominatur« (Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, št. 51, str. 198–199).

Slovenska etnična identiteta: Od etnične kategorije prek mreže do etnije

V skladu z modelom razvoja etničnih skupnosti Dona Handelmana in Anthonyja D. Smitha,¹⁴⁷ ki je bil predstavljen v prvem delu te študije, bom na tem mestu ponudil svoj poskus njegove aplikacije na slovensko zgodovino do pojava narodnega gibanja. Kot ključni kriterij za ocenjevanje »razvojne stopnje« etnične skupnosti model upošteva izgrajenost lastne identitete in na tej podlagi loči: 1) etnično kategorijo, 2) etnično mrežo in 3) etnično skupino ali etnijo. Ob tem kaže spomniti na Aristotelovo načelo, da se teorija vselej umika izsledkom opazovanja, saj bomo v danem primeru opazili, da razvoj slovenske etnične identitete ni bil linearen, temveč se v njegovi zgodovini pojavijo obdobja, ko so nanjo delovale močne sredobežne sile v obliki procesov etnične fisije.

Etnična kategorija

Etnična kategorija je ohlapna skupnost, katere člane povezuje eno ali več etničnih znamenj. Njeni člani poenostavljeno povedano vedo bolj to, kaj niso, kot to, kaj so, in se določajo zlasti v odnosu do drugačnih. Ker je jezik najpomembnejše etnično znamenje vertikalnih ali demotskih etničnih skupnosti,¹⁴⁸ kar so v predmodernej dobi bili tudi Slovenci, si najprej oglejmo, kako je bilo z razvojem slovenščine. Jezikoslovci ugotavljajo, da se je slovenski jezik razvil iz praslovanščine, ki so jo govorili Alpski Slovani¹⁴⁹ med 8. in koncem 11. stoletja. V tem času se je slovenščina postopno začela ločevati od drugih praslovanskih narečij, ki so služila kot osnova za druge slovanske jezike. Potemtakem so Brižinski spomeniki, nastali med letoma 972 in 1039, zapisani v zgodnji slovenščini, ki je nato do 16. stoletja dobila že vse današnje narečne skupine, razen rovtarske, ki se je pridružila v 17. stoletju.¹⁵⁰

Nastanek slovenske etnične mreže je tesno povezano z razvojem slovenščine v lasten jezik, nanjo pa so nedvomno vplivali tudi drugi dejavniki, kot npr. konsolidacija meje med Svetim rimskim cesarstvom in Ogrskim kraljestvom okrog leta 1200.¹⁵¹ Poleg jezika se je izoblikovala tudi slovenska materialna, socialna in duhovna ljudska kultura,¹⁵² ki sodi v drugo in tretjo skupino etničnih znamenj, naštetih v prejšnjem poglavju. V tem kontekstu velja omeniti še, da so že v srednjem veku nastale tudi nekatere od temeljnih zgodb iz nabora slovenskega mitomotorja, katerih motivi so se nato pojavljali v ljudskem in kasneje tudi umetnem slovstvu. Tak primer predstavlja ljudska balada *Pegam in Lambergar*.¹⁵³

¹⁴⁷ Handelman, *The Organization*, str. 187–200. Gl. tudi Kočevar, *Ali je slovenska etnična identiteta* (del 1.), str. 94–95.

¹⁴⁸ Smith, *The Ethnic Origins*, str. 78.

¹⁴⁹ O Alpskih Slovanih glej: Štih, *Konfrontacija, akulturacija in integracija*, str. 12–40.

¹⁵⁰ Grdina, *Slovenci. Jezik*, str. 166–167; Pogorelec, *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika*.

¹⁵¹ Kosi, ... quae terram, str. 58–71, 90–91; *Slovenski zgodovinski atlas*, 69–70. Gl. tudi Kočevar, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala* (1. del), str. 106–116.

¹⁵² Cevc, *Genese der slowenischen Volkskultur*, str. 559–580.

¹⁵³ Golež, *Re-creation of Ballads*, str. 54–55, 57.

Reformacija in nastanek slovenske etnične mreže

Ne glede na ohlapnost etnične mreže, kakršno so na prelomu iz srednjega v zgodnji novi vek predstavljali Slovenci, je Janez Höfler prepričljivo dokazal, da Trubarjeva evokacija svojih rojakov »Lubi Slovenci« leta 1550 ni bila reformatorjeva iznajdba nove skupnosti, temveč zgolj naslavljanje že obstoječe etnične entitete.¹⁵⁴ Do identičnega sklepa je že pred tem prišel tudi Radoslav Katičič, ki je tozadevno zapisal: »Es kann daher nicht der geringste Zweifel bestehen, daß es zu Trubars Zeiten bereits so etwas wie ein seiner selbst bewußtes windisches [slovenisches] Volk gegeben hat.«¹⁵⁵

Čas reformacije, zlasti leta med 1550 in 1584, ko je nastal slovenski knjižni jezik, lahko v skladu z izbranim teoretskim pristopom označimo za prehod iz etnične kategorije v etnično mrežo. Od izida prvih Trubarjevih del *Katekizma* in *Abecednika* do objave Dalmatinovega prevoda Biblije in Bohoričeve slovnice se je torej zgodil kvalitativni preskok.¹⁵⁶ Poleg protestantske knjižne norme sta v tem obdobju nastali še dve novi kolektiviteti, in sicer koncept slovenske Cerkve¹⁵⁷ ter zametek mita o etnični izbranosti,¹⁵⁸ katerih avtor je prav tako Primož Trubar. Medtem ko je prvi tudi po zmagi katoliške strani v času katoliške dobe zaznamoval razmišljanje določenih cerkvenih krogov znotraj Ljubljanske škofije, je drugi zlasti vplival na motivacijo protestantskih piscev.

Slovenska etnična skupnost, katere člani so do sredine 16. stoletja vedeli predvsem to, kaj niso, da jih torej od sosednjih ljudstev loči poseben jezik in določene etnološke posebnosti, kot npr. da so Slovenke nosile posebno dolge naglavne rute, je dobila več vsebine in prerasla v bolj definirano etnično mrežo. Podobno kot drugod po Evropi je tudi na Slovenskem rodoljubni ali etno-nacionalistični moment odigral pomembno vlogo pri motivaciji reformatorjev, četudi je bila etnično-jezikovna pripadnost v času reformacije po svojem pomenu za konfesionalno, ki ji je tedaj pripadal nesporni primat na področju kolektivne identitete.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 8.

¹⁵⁵ Katičič, *Ein Ausblick*, str. 18. Povzeto po: Pörtner, *A Religion for the People?*, str. 64–65.

¹⁵⁶ Da so bila desetletja druge polovice 16. stoletja prelomna ne le na verskem temveč tudi na kulturnem področju, se je dobro zavedal tudi Trubar. Tako je reformator v že omenjenem posvetilu dela *Ta celi Novi Testament* württemberškemu vojvodi Ludviku 1. maja 1582 med drugim zapisal: »Denn vns vnd meniglich ist bewußt / daß vor vier vnnnd dreißig Jaren / kein Brieff oder Regifter / vil weniger ein Buch / in vnserer Windifchen Sprach zufinden war / denn man hielt für / die Windifche vnd Vngerifche Sprachen / weren so grob vnd Barbarifch / daß man sie weder schreiben noch lesen könne« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 270).

¹⁵⁷ Vidmar, *Schönleben in konzept*, str. 9. Gl. tudi: Kerševan, *Božja beseda*, str. 31–32.

¹⁵⁸ Smith navaja štiri mitološke motive, ki lahko sestavljajo (nacionalno) mitologijo: 1) izvor in poreklo, 2) osvoboditev in migracija, 3) zlata doba s svojimi junaki in sagami ter 4) izvoljeno ljudstvo (Smith, *National Identity*, str. 66; Smith, *Ethno-Symbolism*, str. 76, 93–94; Smith, *The Ethnic Origins*, str. 200–208).

¹⁵⁹ Treichler, *Das von nationalen Motiven geleitete Handeln*, str. 2–22; Haug-Moritz, *Luther in nemška nacija*, str. 372–391.

»Baročni zastoj etnogeneze«

Razvoj slovenske etnične identitete ni bil linearen, temveč lahko po oblikovanju knjižnega jezika in koncepta slovenske Cerkve v drugi polovici 16. stoletja govorimo o »zastoju etnogeneze«. ¹⁶⁰ To seveda ne pomeni, da sta 17. in 18. stoletje prinesli kulturno nazadovanje. Prav nasprotno, konec neposredne osmanske nevarnosti, ki je splahnela med 5. avstrijsko-turško vojno (1683–1699), je za slovenski etnični prostor pomenil pravi gospodarski in kulturni razcvet. V tem času si je slovenska kulturna krajina nadela baročno preobleko, ki jo zaznamuje do današnjih dni. ¹⁶¹

Baročna kultura je bolj kot pri ljudstvu, ki je poleg konfesije pomembno zaznamovalo reformatorje, svoj navdih iskala pri bibličnih zgodbah in antični mitologiji. ¹⁶² Reformatorsko rodoljubje je zamenjal baročni deželni patriotizem. ¹⁶³ Absolutizem in prevladovanje dinastičnih interesov v zunanji politiki ¹⁶⁴ sta od vodilnih družbenih slojev zahtevala zavračanje etnične diferenciranosti. ¹⁶⁵ Konsolidacija državnega aparata pa je na prostoru habsburških dežel krepila deželne identitete, ki so bile še nekaj stoletij pred tem omejene zgolj na ozko skupino plemstva. ¹⁶⁶ Naštete družbeno-politične dinamike so imele za poredico procese etnične fisije slovenske etnične mreže ter naslonitev nekaterih pokrajin na meji z ogrskim kraljestvom na hrvaško-kajkavski etnični prostor (kroatizacija). ¹⁶⁷

Na začetku obdobja katoliškega pismenstva se še srečujemo s sklicevanjem na etnično-jezikovno kolektiviteto, kot npr. v predgovoru Čandkovega prevoda *Katekizma* Petra Kanizija iz leta 1615, v katerem naletimo na formulacijo: »... lih kakòr poprèj sa Némze, taku tudi fèdaj sa Krajnze inu vřeshlaht Slovénze ...« ¹⁶⁸ Nakar

¹⁶⁰ Golec, Kroatizacija in karniolizacija [tipkopis].

¹⁶¹ Voje, Avstrijsko-turške vojne, str. 151–152; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 119.

¹⁶² Koruza, Barok. Književnost, str. 198.

¹⁶³ Žvanut, *Od viteza*, str. 110–111. Janez Vajkard Valvasor je svojo filozofijo patriotizma oprl na Platonov spis *Kriton*, o Sokratovem dolžnostnem čutu do domovine (Valvasor, *Die Ehre*, I., str. [8–9]; Platon, *Apologija Kriton*, str. 46–47).

¹⁶⁴ Tilly, *Evropske revolucije*, str. 48, 56, 240.

¹⁶⁵ Armstrong, *Nations before Nationalism*, str. 4; Armstrong, Pristop k nastanku narodov, str. 41.

¹⁶⁶ Brunner, *Land and Lordship*, str. 139–199.

¹⁶⁷ Janez Höfler tozadevno ugotavlja: »Ko sledimo krepitvi deželnega partikularizma v 17. in 18. stoletju, v katerem izraza »Slovenci« in »slovenski« v takšnem vseobsegajočem pomenu besede tako rekoč izgineta, vidimo, da je šel razvoj prav v nasprotno smer.« (Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 11); Golec, *Nedokončana kroatizacija*.

¹⁶⁸ Canisius, *Catechismus Petri Canisij*, pag. 2. Čandek je v uvodu v svoj prevod Kanizijevega *Katekizma* (Augsburg, 25. marec 1615) o jeziku zapisal: »Dokler se pak takulhne Bukvize nemoreo povřod dobyi, ali vékřhi Saklade iméti hozheo, kakòr kéj ty premoreo, katéri nyh potrebujejo, tako néj (Hvala Bogu) na takulhnimi Bogabojezhimi Perřonami v' Lublani doli řhlu, katére h'Zhasty Boshji inu tim lubim mladim Otrozhizhom k'dobrimu, tudi drugim, katéri nesnajo Pifmu, s'Svetovanjem inu Pomozhjo se cilu volné najdeo, debi ta osgoraj iménovani *Catechismus* P. CANISIJI, v'letéh Bukvizah, najři nikár s'malu dènarji, řkusi nove malane Figure vun dan bil, katére k'vékřhi Zhařty Boshji, lih kakòr poprèj sa Némze, taku tudi fèdaj sa Krajnze inu vřeshlaht Slovénze cilu Pridne bodeo. Se taku ima dobru vupati, de letu dobru namifřhenu Déřlu vřém Bogashelnim Fajmofřtram, duhovnim Pařtirjam, vřém Catholiřkim Starifřhim inu Shumafřtrom, tudi Duhovni inu Desheřki Gofpofřhini (katéřim Iřvelizhajne fvoih Podlořhnikou

je v 17. stoletju deželna identiteta vse bolj prednjačila pred etnično in jezikovno. Ker pa etnična identiteta ni izginila, se je s pričo krepitve občutkov pripadnosti političnim entitetam kranjsko ime začelo uporabljati kot etno- in lingvonim deloma tudi za Slovence izven same Kranjske (karniolizacija).¹⁶⁹

Dober primer novih identitetnih razmer je prvi kranjski polihistor Janez Ludvik Schönleben, ki je bil po etnični pripadnosti po očetu Nemec, po materi pa Slovenec.¹⁷⁰ Kot kaže, je Schönleben v Ljubljani odraščal v pretežno slovensko govorečem okolju, saj je zapisal, da nemščina ni njegov »prirojeni« (angeborener) jezik.¹⁷¹ Učenjak je bil izpričan kranjski patriot in se čudil, da: »... Ogri narodov ne razlikujejo po domovini in pokrajini, ampak po rodu«,¹⁷² kar kaže zelo jasen kontrast z razmerami v habsburških dednih deželah, kjer je bilo ljudem za razliko od Ogrskega kraljestva tisti čas očitno pomembnejše, kdo je bil Kranjec, Štajerec ali Korošec, kot to, kdo je bil Slovenec ali Nemec.

Po drugi strani se Schönleben v svoji pridigi *Oesterreichische Veste vnnd Vormaur* iz leta 1675 tudi sam označil za Nemca, rekoč: »Wir Teutfchen pflegen zusprechen es ist kein Vefung fo starck verfperrt / daß nit ein Efel mit Gold beladen hineindringen möge ...«¹⁷³ Je kranjski polihistor z navedbo pri Filipu II. Makedonskem izposojenega reka mislil na svojo politično pripadnost Svetemu rimskemu cesarstvu nemške narodnosti ali na svojo etnično nemškost, pa ostaja predmet razprave. Poleg tega pri Schönlebnu opazimo tudi občutek pripadnosti nastajajoči habsburški monarhiji – Avstriji, ki je nastajala z vse tesnejšim povezovanjem dednih dežel pod žezlom avstrijske veje dinastije.¹⁷⁴

Prav tako ostaja odprto vprašanje, ali je slovenska etnična identiteta v času t. i. »baročnega zastoja« ponovno zdrsnila na raven etnične kategorije, ali lahko tudi za čas 17. in 18. stoletja še vedno govorimo o slovenski etnični mreži. Po eni strani so se za etničnost ključni dosežki reformacije nadaljevali v katoliško dobo. Kozma Ahačič ugotavlja, da je kontinuiteta na ravni zgodovine jezikovne rabe in misli o jeziku očitna. Enotnost jezikovne norme, ki se je oblikovala v času protestantizma, so ohranjale izdaje lekcionarja, osnovanega na jeziku Dalmatinovega prevoda Biblije iz leta 1584,¹⁷⁵ kar nazorno kaže Schönlebnovo napotilo za pisavo in branje iz leta 1672: »Zato pišemo po šegi rodu, govorimo pa po šegi pokrajine.«¹⁷⁶

v'Šerzi leshy) lubésnivu inu dopadlivu bode: ...« (*Catechismus Petri Canifii*, pag. 2–3).

¹⁶⁹ Štih, Slovenci. Ime, str. 165; Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 11, 42, 47; Ahačič, Zgodovina misli: katoliška doba, str. 21–27, 98, 100, 232; Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 46–48; Golec, »Lubi Slovenci« [tipkopis]; Golec, *Kroatizacija in karniolizacija* [tipkopis].

¹⁷⁰ Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 21–46.

¹⁷¹ Prav tam, str. 37.

¹⁷² Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 128.

¹⁷³ Schönleben, *Oesterreichische Veste vnnd Vormaur*, pag. 7. O podobnih primerih s Koroškega glej: Domej, *Klagenfurt und seine Slowenen*, str. 278–279.

¹⁷⁴ Schönleben, *Dissertatio polemica*, Pars posterior, pag. 167. O tem: Kočevar, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala* (1. del), str. 104–105.

¹⁷⁵ Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 227–229.

¹⁷⁶ Pogorelec, *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika*, str. 38. Pri citatu gre za prevod Brede Pogorelec iz latinščine: »Quare scribamus more gentis, loquamur more regionis ...« (Schönleben, *Evangelia inu lystuvi*, [pag. 18]).

Na ta način se je navzlic postopni drobitvi zlasti v 18. stoletju knjižna norma ohranila, čeprav je bila Bohoričeva slovnica do leta 1715 pozabljena.¹⁷⁷ Kulturno enotnost slovenskega etničnega jedra so v tem obdobju s svojim nadnarečnim pridigarjskim jezikom ohranjali tudi redovni pridigarji, zlasti iz vrst dominikancev, jezuitov in frančiškanov, ki so se redno selili po celotnem slovenskem etničnem prostoru.¹⁷⁸ Slovensko pismenstvo, čeprav med letoma 1612 in 1672 ni bila natisnjena nobena slovenska knjiga, ni zamrlo, temveč se je nadaljevalo v rokopisni obliki ter proizvedlo kompleksen sestav literarnih besedil, ki so obsegala meditativno-pripovedno prozo, duhovno pesem in duhovno dramo.¹⁷⁹ Povezovalno vlogo so odigrale tudi nekatere romarske poti, ki so bile pomembne za celoten etnični prostor.¹⁸⁰

Slovenci kot etnična skupnost ali etnija ter začetki narodnega gibanja.

Kot posledica procesov etnične fisije v času »baročnega zastoja etnogeneze« in postopnega uveljavljanja nemščine¹⁸¹ se je položaj slovenščine skozi zgodnji novi vek do druge polovice 18. stoletja poslabšal do te mere, da je nemščina postala izključni jezik države, znanosti in omike.¹⁸² Kot znanilka sprememb na tem področju je leta 1768 izšla *Kraynska Grammatika* Marka Pohlina, ki je v predgovoru svoje rojake spodbujal: »Schämen wir uns nicht unferer Muterssprach liebste Landesleute! Sie ift nicht fo schlecht, als ihr es glaubet.«¹⁸³ Konec obdobja baroka tako na Slovenskem zaznamuje z evropskimi racionalističnimi trendi navdahnjeno zanimanje za naravoslovje, zgodovino, ljudske običaje in slovenski jezik.¹⁸⁴

Etnična in jezikovna pripadnost sta v Evropi vzhodno od Rena vse bolj postajali ključna stebra kolektivne identitete, kar se je odrazilo tudi pri spremembi fokusa zgodovinopisja. Medtem ko je baročna doba postregla z vrsto deželnih zgodovin in topografskih del, ki so jih za slovenski prostor prispevali Martin Zeiller, Janez Ludvik Schönleben in Janez Vajkard Valvasor, je v času razsvetljenstva ključni predmet zanimanja in samoidentifikacije postalo ljudstvo. Prihajajočo novo družbeno paradigmo je dobro skiciral Anton Tomaž Linhart, ko je v *Laibacher Zeitung* 17. avgusta 1786 napovedal ukvarjanje z narodom, ki prebiva med Dravo in Jadranom, in čigar zgodovino so: »... bisher nur stükweise, und zerstreut, in den Annalen der

¹⁷⁷ Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 87.

¹⁷⁸ Prav tam, str. 233.

¹⁷⁹ Ogrin, *Slovenski rokopisi 17. stoletja*, str. 25–26; Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 227.

¹⁸⁰ Tako vlogo so imele npr. s strani Katoliške cerkve legitimirane štiftarske romarske poti, ki so bile omenjene že zgoraj (Ožinger, *Kriza cerkvenega življenja*, str. 102), ali pa t. i. »kranjsko romanje« (*Krainer Wallfahrt*) h grobu Heme Krške na Koroško, ki so se ga od 17. stoletja dalje udeleževali romarji iz Kranjske, Spodnje Štajerske, Istre in Furlanije (Wakounig, Hemma von Gurk, str. 153–154).

¹⁸¹ Golec, *Slovenščina pred kazenskimi sodišči*, str. 147–176.

¹⁸² Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 36.

¹⁸³ Pohlina, *Kraynska Grammatika*, pag. 11.

¹⁸⁴ Vodopivec, *Razsvetljenstvo*, str. 115.

Länder, die sie bewohnt, aber niemals im ganzen Zusammenhange ihrer Schicksale und Begebenheiten gezeigt.«¹⁸⁵

Linhartova napoved dela *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs*,¹⁸⁶ katere prva dva dela sta nato izšla v letih 1788 in 1791, jasno kaže na to, da je variirajoči pomen etničnosti po času baročnega premora začel ponovno naraščati. Etničnost in jezik sta tokrat preseгла pomen, ki sta ga imela v času reformacije, ter kot kolektiviteti prehitela versko pripadnost in deželne identitete, vse dokler nista z revolucijo 1848 postala ključni aksiom političnega življenja pretežnega dela Evrope.

Obdobje narodnega preroda, kot ga imenuje zgodovinoписje, je naposled zavrlo procese etnične fisije ter spodbudilo dinamike etnične samoprenove. Z nastankom intelektualne elite, ki se je aktivno ukvarjala s slovenskim jezikom in posledično z interesi Slovencev kot skupnosti, lahko ocenimo, da je slovenska identiteta v tem času napredovala na raven etnične skupne ali etnije. Na slovenskem primeru se tretja stopnja Handelmanovega in Smithovega modela gradacije etničnih vezi potemtakem prekriva s fazo A Hrochovega modela razvoja nedominantnih narodov.¹⁸⁷

Integralni označevalci za slovenski etnični prostor:

Od Trostove *Slauoniae* (1587) do Primiceve *Slovénie* (1810)

Z razvijanjem in nazadovanjem etnične identitete med Slovenci je povezan tudi (ne)obstoj integralnih označevalcev za slovenski etnični prostor kot celoto. Vprašanju, ki si ga zastavlja to poglavje, se je do zdaj največ posvečal Janez Höfler, zato v nadaljevanju navajam njegove ugotovitve z nekaj dodatki in lastnimi opaznanji. Ime Slovenija, s katerim danes označujemo slovensko nacionalno državo, se je po vsej verjetnosti pojavilo v Vodnikovem krogu na začetku 19. stoletja. Höfler tozadevno opozarja, da gre za skovanko iz pridevnika »slovenski« po latinskem vzorcu. Za slovanska ljudstva je bilo sicer značilno, da so za poimenovanje svojih dežel uporabljali kar pridevniške oblike svojega etnonima (npr. *Hrvatska, Slovensko, Polska, Česko ...*).¹⁸⁸

Označevalec Slovenija je torej otrok slovenskega narodnega gibanja, kar pa še ne pomeni, da integralni označevalci za slovenski etnični prostor kot celoto ne bi bili obstajali že pred tem. Höfler navaja več primerov rabe latinskih označevalcev: *Slauonia, Scлавonia* in *Sclavenia* za slovenski etnični prostor za čas srednjega in zgodnjega novega veka ter ugotavlja, da gre pri variantah tega označevalca za deželo, kjer živijo Slovani. Termin je tako poleg ozemlja današnje Slovenije v virih lahko označeval tudi sosednjo hrvaško Slavonijo, v svoji italijanski različici *Schiavonia* pa tudi Dalmacijo.¹⁸⁹ Ne gre torej za domovinsko ime, ki bi bilo rezervirano izključno za slovenski etnični prostor, pač pa označevalec, ki je lahko označeval tudi njega.

¹⁸⁵ *Laibacher Zeitung*, 17. 8. 1786, št. 33, [str. 3].

¹⁸⁶ Vodopivec, *Razsvetljenstvo*, str. 115.

¹⁸⁷ Kočevar, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala* (1. del), str. 94–95.

¹⁸⁸ Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 52–53, 69.

¹⁸⁹ Prav tam, str. 14–17.

Latinski označevalci so imeli tudi svoje nemške različice. Boris Hajdinjak navaja dve rabi nemških integralnih označevalcev za slovenski etnični prostor v povezavi s slovenskim kmečkim uporom leta 1515, in sicer je Sebastian Franck v leta 1538 objavljenem delu *Germaniae Chronicon* zapisal »Auflauff im Windischen Land«, nakar je v pred letom 1561 objavljenem delu *Spiegel der Ehren* Clemens Jäger upor poimenoval »Bauern-Aufruhr im Windischland«. ¹⁹⁰ Dobro znana pa je tudi Trubarjeva navedba iz njegovega pisma Heinrichu Bullingerju iz leta 1555, da je sedemnajst let pridigal v »slovenski deželi« (*Windischland*). ¹⁹¹

Po drugi strani lahko isti termin v virih, ki so sicer nastali na slovenskem etničnem prostoru, označuje tudi sosednjo deželo Slavonijo. Tak primer je nemški razglas o novem vinskem davku z dne 17. julija 1570, ki se med drugim nanaša na tuje vino, ki se je na Kranjsko uvažalo iz Ogrske (*Vngern*), Hrvaške (*Crabaten*) in Slavonije (*Windisch lanndt*). ¹⁹² V nekoliko mljašem ukazu, ki je bil napisan v slovenščini, je nemški *Windisch lanndt* zamenjala slovenska sintagma »ys [...] Besyakov«. ¹⁹³ Oba označevalca se torej nanašata na sosednjo deželo onstran meje Svetega rimskega cesarstva, ki so jo naseljevali kajkavski Slavonci. ¹⁹⁴ V zgodnjem novem veku sta tako latinska *Slavonia* kot nemški *Windischland* označevala politično in upravno entiteto Slavonijo s središčem v Zagrebu, ¹⁹⁵ poleg tega pa sta lahko služila tudi kot integralna označevalca za slovenski etnični prostor, ki sicer ni imel političnih, pač pa etnično-jezikovne attribute. Zato je pri ugotavljanju označenca vselej potrebna kontekstualizacija. ¹⁹⁶

Kot integralni označevalec za etnični prostor sta se uporabljali tudi slovenska in nemška sintagma *slovenske dežele* in *windische Länder* ali *Lande*. ¹⁹⁷ Trubar

¹⁹⁰ Hajdinjak, Kmetje nimajo nobene pravice, str. 71.

¹⁹¹ Slovenski reformator je švicarskemu kolegu 13. septembra 1555 zapisal: »... und ans denselbigen 17. jar nacheinander in Windischland gepredigt ...« (Elze, *Primus Trubers Briefe*, št. 2, str. 19–20; Trubar, *Pisma*, Zbrana dela 10, št. 3, str. 19).

¹⁹² Jug, Slovenski »Zapovedni list«, str. 75.

¹⁹³ Celotna besedna zveza se glasi: »ys Vogrov, Hervatov, Besyakov« (Jug, Slovenski »Zapovedni list«, str. 79). Izvirnik: ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 416 (fasc. 285), pag. 1883–1898. Glej tudi: Neznani rokopisi slovenskega slovstva. Razglas za vinski davek iz leta 1570. http://ezb.ijs.si/fedora/get/nrss:nrss_ms_089/VIEW/ (3. 10. 2019).

¹⁹⁴ Sintagma »kajkavski Slavonci« je arbitrarna.

¹⁹⁵ Kajkavski Slavonci so svojo domovino po Antonu Vramcu še dolgo v zgodnji novi vek imenovali *na Szlouenieh* (Vramec, *Kronika Vezda*, pag. 59r, 64r). Nato pa se je slavonsko ime tako na teritorialnem kot tudi etničnem in jezikovnem področju kot posledica kroatizacije začelo umikati hrvaškemu. Medtem pa se je slavonsko po koncu osmanske oblasti nad pretežnim delom Ogrske (1699) v 18. stoletju razširilo na vzhod na celotno medrečje med Savo in Dravo. Zato se je »nova« Slavonija nekaj časa imenovala tudi Spodnja Slavonija (*Sclavonia inferior*) za razliko od stare ali Gornje Slavonije (*Sclavonia superior*) ob meji Cesarstva, kjer je slavonsko ime tedaj še sobivalo s hrvaškim (*Hrvatska enciklopedija*, Slavonija. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56610> (27. 7. 2019)).

¹⁹⁶ Tak primer je pismo kranjskih deželnih odbornikov Hansu Ungnadu z 9. decembra 1563: »Ueber den abgang der bücher wird e. hrl. aus Fabian Kirchpergers, unseres und der landschaft kriegssecretari schreiben ansführliches vemehmen. E. hrl. weiß, daß Crabaten und Windischland fast verwüstet, verderbt und verarmt ist« (Elze, *Primus Trubers Briefe*, št. 43, str. 378).

¹⁹⁷ Primer pisma Bullingerju s 13. marca 1557, v katerem Trubar med drugim zapiše: »... jr wöllet das keins wegs glauben vnd mich entschuldigen, dan solches hab ich weder jn windischen

se je tako v predgovoru v *Novi Testament* iz leta 1557 obračal k vsem dobrim in bogaboječim kristjanom, »kir v tih slovenskih deželah prebivate ...«. ¹⁹⁸ V svojem posvetilu kralju Maksimilijanu v *Prvemu delu Novega testamenta* v hrvaškem jeziku iz leta 1562, s katerim smo se že večkrat srečali, naletimo na nemške različice sintagme, le da je avtor za razločevanje med prostoroma Slavonije in slovenskih dežel pri opisovanju slednjih dodal še pridevnik *gornje (obern)*: »... Obern Windifchen Ländern ...«. ¹⁹⁹ S podobnimi zloženkami pa so se označevali tudi etnični teritoriji drugih ljudstev. ²⁰⁰

Koncept slovenskega etničnega prostora kot domovine in zaključene celote v 16. stoletju ni bil zgolj *ad hoc* iznajdba za potrebe pisemske korespondence, temveč koncept, ki je bil razširjen med intelektualno elito. Trubar je v svojem predgovoru h *Katekizmu z dvejma izlagama* iz leta 1575 ostro nastopil proti dvema katoliškima tiskoma, ki sta bila izšla leto poprej, in sicer katoliškemu katekizmu cistercijanca Leonharda Pacherneckerja iz Vetrinja ²⁰¹ in anonimni jezuitski disputaciji. ²⁰² Za slednji polemični spis Trubar zapiše, da je bil natisnjen »zu Grätz in Steyr / nahe bey vnferm Vatterland«. ²⁰³ Kar kaže, da je Trubar svoj *Vatterland* pojmoval po njegovih etničnih in ne po političnih deželnih mejah, čeprav so bile prve mestoma težko jasno določljive. Ko bi imel za svojo domovino zgolj Kranjsko, ²⁰⁴ bi težko trdil, da ji je štajerski Gradec tako blizu.

Poleg tega ima Trubar oba katoliška meniha, s katerima v omenjenem spisu polemizira, za svoja rojaka (»feind beide vnfer Landfleut«), ²⁰⁵ čeprav je bil vetrinjski

landen noch zu Rotenburg an der Thauber, vil weniger alhie weder an der cantzel noch in priuatis colloquijs die gedacht noch gered; ...« (Trubar, *Pisma*, Zbrana dela 10, št. 4, str. 23). Podobnih primerov je v reformatorjevi korespondenci še več.

¹⁹⁸ Navedek povzet po: Trubar, Tiga Noviga, str. 15. O tem glej: Kerševan, Božja beseda, str. 24.

¹⁹⁹ Gre za omembe: »Der ober Windifchen Ländern / gemeines Volck ...«, »Vnd der Obern Windifchen Ländern / Lands Oberkeit / Grauen / Freyherren / Ritter / vnd die vom Adel / können gut Teutfch / vnd jr vil Lateinifch vnd wälfifch.« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 439) in: »durch betrug / von liederlichen Leutten vnnd von den geitzigen Pfaffen in den obgemelten obern Windifchen Ländern / find auffkommen vnd gebawet ...« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 443).

²⁰⁰ Trubar pozna tudi »(zgornje) nemške dežele« (»in disen obern teütschen landen«; »in teütschen landen«) in »laške dežele« (»jn walischen landen«) (Trubar, *Pisma*, Zbrana dela 10, št. 69, str. 228; št. 81, str. 332; št. 28, str. 144).

²⁰¹ Po Trubarju naj bi se naslov izgubljenega katoliškega katekizma glasil *Compendium Catechismi Catholici in Slaonica lingua, per Quastiones, in gratiam Catholice iuuentutis propositum. Per fratrem Leonhardum Pacheneckerum, professum ac Sacerdotem caenobij Victoriensis almi Cistiriensis ordinis, Graecij Styrie Metropoli, apud Zachariam Bartschium, Anno 1574* (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 199). Gl.: Domej, Klagenfurt und seine Slowenen, str. 277.

²⁰² Jože Rajhman navaja, da je z disputacijo mišljen spis *De vera et sacrosancta Christi, quam habet in terris, ecclesia militante assertiones theologicae*, ki naj bi ga leta 1574 objavil nemški jezuit Heinrich Blyssen (Rajhman, Trubar, Primož. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi729148/> (26. 7. 2019)).

²⁰³ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 199; Rajhman, Trubar, Primož. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi729148/> (25. 7. 2019).

²⁰⁴ Trubar se je, kot smo videli že zgoraj, poleg Slovenca imel tudi za Kranjca in Raščičana.

²⁰⁵ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 201.

cistercijanec Leonhard Pacharnecker po deželni pripadnosti verjetno Korošec.²⁰⁶ Kdo je bil drugi katoliški avtor – »ein Jefuiter«, s katerim je polemiziral Trubar, ne vemo, očitno pa ga je slovenski reformator štel za svojega rojaka. Jože Rajhman navaja, da naj bi bil to nemški jezuit Heinrich Blyssen doma iz Kölna,²⁰⁷ vendar se zdi ta navedba netočna. Malo verjetno je namreč, da bi Trubar jezuita, ki je bil doma iz Porenja, imel za rojaka. Če je Rajhmanova navedba točna, pa je netočen sklep o Trubarjevem pojmovanju domovine, ki se pokriva s slovenskim etničnim področjem.²⁰⁸

Höfler opozarja na še enega zgovornega pričevalca tega koncepta, in sicer na latinsko pesnitev Matije Trosta iz leta 1587, ki jo je učeni Vipavec dodal svojemu prevodu nagrobnega govora Jakoba Andreaeja za pokojnim Trubarjem. Pesnitev primerja pomen Martina Luthra in reformacijskega Wittenberga za Nemčijo (*Germania*) s pomenom Primoža Trubarja in Ljubljane za »Slovenijo«, kot Anton Sovrè prevaja Trostov označevalec *Slauonia*.²⁰⁹ Ključni verz se v Sovrètovem prevodu glasi: »Dókler bo Nemčija zvesta, cvelà bo Lutrova slava, / hvala živela po njem, z naukom dobljena, bo vdilj; / dokler Slovenija bo zvesta, cvelà bo Trubarja slava, / hvala živela po njem, z naukom dobljena, bo vdilj.«²¹⁰

V času t. i. »baročnega zastoja etnogeneze« integralni označevalci za slovenski etnični prostor niso bili potrebni, ker je bila ljudem obravnavanega prostora njihova teritorialna oziroma deželna pripadnost pomembnejša od etnične in jezikovne. Medtem ko je v času karniolizacije zlasti v 17. in 18. stoletju, kot bomo videli v posebnem poglavju, ime Kranjci občasno označevalo vse Slovence, je do zdaj edini znani predlog politične karniolizacije Slovencev nastal »šele« leta 1906. Podal pa ga je romunski politični mislec Aurel Popovici, ki je v svojem programu z naslovom *Die Vereinigten Staaten von Großösterreich* predlagal preureditev Avstro-Ogrske v zvezo držav osnovanih na narodnih, in ne zgodovinskih, deželnih mejah.

Čprav se Popovici v svojem spisu vselej kritično opredeljuje do zgodovinsko-političnega principa, ki je vztrajal pri »nedotakljivosti tako imenovanih zgodovinskih individualnosti dežel«, ter namesto tega zagovarja nacionalno-politični koncept ločitve narodnosti po etnografskem ključu,²¹¹ je ravno v slovenskem primeru pokazal

²⁰⁶ Kidrič, Pacharnecker, Lenart. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi400366/> (26. 7. 2019).

²⁰⁷ Rajhman, Trubar, Primož. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi729148/> (26. 7. 2019). O izvoru glej: Catholic Online. Heinrich Blyssen. <https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=1956> (26. 7. 2019).

²⁰⁸ Trubar je za svojega rojaka smatral tudi koprškega škofa Petra Pavla Vergerija, ki ga v pismu Bullingerju s 13. septembra 1555 prav tako označi kot »mein herr vnd landsman« (Trubar, *Pisma*, Zbrana dela 10, št. 3, str. 19). Koper je v tem času ležal na robu slovenskega etničnega ozemlja, saj je mesto imelo slovensko zaledje.

²⁰⁹ Kot je bilo omenjeno že zgoraj, se označevalec *Slauonia*, ki ga uporablja Matija Trost, ne nanaša na nobeno politično-upravno tvorbo, temveč je v funkciji integralnega označevalca za slovenski etnični prostor.

²¹⁰ Trostov izvirnik: »Dumque fidelis erit Germania fama Lutheri / Et laus doctrinâ parta superstes erit. / Dumque fidelis erit Slauonia fama Truberi / Et laus doctrinâ superstit erit« (Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 53, 69).

²¹¹ Popovici, *Die Vereinigten Staaten*, str. 291–292.

tudi delno dovzetnost za zgodovinsko izročilo dežel, saj bi se po njegovem predlogu nacionalna državna entiteta za slovenski narod imenovala Kranjska (*Krain*), in ne Slovenija. Popovicijeva Kranjska je našeta na devetem mestu njegovega seznama novih državnih enot znotraj cesarstva: »9. Krain – welches alle slowenischen Siedlungen umfassen würde.«²¹²

Ko sta etnična in jezikovna pripadnost na prelomu iz 18. v 19. stoletje začela ponovno pridobivati pomen, se je hitro pojavil tudi nov integralni označevalec za celoten geografski prostor, na katerem je živelo slovensko ljudstvo. Tako nam je danes najstarejša znana omemba imena »Slovénia« ohranjena iz pisma Janeza Nepomuka Primica Valentinu Vodniku s 13. novembra 1810.²¹³ Ni izključeno, da se novo ime za etnični prostor v Vodnikovem krogu ni pojavilo že poprej, vendar starejše omembe »Slovenie« trenutno še niso znane.²¹⁴ Novi izraz se je postopno uveljavljal. Štiri leta pozneje mu je Primic v nemški obliki *Slovenien* priskrbel tudi prvo definicijo s seznamom teritorijev, ki jih domovinsko ime vključuje.²¹⁵

Nova družbena paradigma, v kateri je ključni steber kolektivne identitete postala etnična in jezikovna pripadnost, se je na simbolni ravni dokončno uveljavil z objavo pesmi Jovana Vesela Koseskega *Slovenja presvetlimu, premilostljivimu gospodu in cesarju Ferdinandu pervimu*, ki je bila objavljena v *Novicah* 4. septembra 1844.²¹⁶ O Sloveniji kot integralnem označevalcu za slovenski etnični prostor

²¹² Prav tam, str. 308.

²¹³ Omemba je ohranjena v akuzativu, Primic zapiše: »Moji Shtajarkki Slovénzi fo na vakánzah sa Slovénio malo nabérali; eden na kateriga fe narbolj sanêfem, ni lfe prihfel, zhe je kaj múje vrednega nabrál ...« (Primic, *Korespondenca Janeza Nepomuka Primca*, št. 12, str. 42). O drugih omembah glej: Kidrič, *Dobrovský in slovenski preporod*, str. 158.

²¹⁴ Glej: Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 52–53.

²¹⁵ Primic je v svojem delu iz leta 1814 Slovenijo opredelil kot: »Unter Slovenien («*Slovénifko*«, »*Slovénifka semlja*«) verftehen wir Krain und die Slovenifchen (Windifchen) Theile von Kärnten und Steyermark; oder follte man nicht auch Weft=Ungarn (die 3 Comitete Eifenburg, Schimeg und Szalad) und Provinzial=Kroatien in glottifcher oder Sprach=Rückficht dazu rechnen? wenigftens mehrere Gründe dafür wurden in der Sprache nicht fo fchwer aufzufinden feyn; denn auch hier wird im Wefentlich Slovenifch (oder Windifch flovénfki) gefprochen, nebt dem, daß das letztere (Provinzial=Kroatien nähmlich) noch zu Kaifer Ferdinands I. Zeiten das Windifche Land (D. i. Slovenien) hieß; und mithin würde nur das Militár= oder Grenz=Kroatien in linguiftifcher beziehung das eigentliche Kroatien (*Horvazka semlja*) feyn?) ...« (Primic, *Novi némshko-slovénshki bukvar*, str. 122). Primic je k Slovincem prišteval tudi hrvaške kajkavce, ki so svoj jezik pred kroaticizacijo imenovali »slovenski«. Podobno so Slovenci označeni tudi v *Avstrijski nacionalni enciklopediji* iz leta 1835, ker so med ljudstvi monarhije naštetih kot šesti: »6) Die Wenden oder Winden, die richtiger Slowenen genannt werden sollten, in Untersteyermark, Kärnthen, Krain, Friaul, im nördl. Provinzial=Croatien und in einem kleinen Theile des weftl. Ungarns an der fteyermärk. Gränze, wo man dieses Volk unrichtig mit dem Nahmen Vandalen belegt. Die Wenden in Krain unterfcheidet man in die Krainer und Slowenzen, die aber in ihren Dialecten nur wenig verfhieden find, und beyde eine arme Sprache reden. Die Geilthaler (Silauzi, Selauzi) in Kärnthen, gehören zu den Wenden« (*Oefterreichifche National=Encyklopädie*, Erster Band, str. 288).

²¹⁶ Novi integralni označevalec za slovenski etnični prostor je tega dne uporabil že uvodničar, ki je za pesem Koseskega zapisal, da: »z gorečimi besedami pripoveduje, kar serce Slovenje vseskozi za našiga Vladarja občuti« (*Kmetijske in rokodelske novice*, 4. 9. 1844, št. 36, str. 141). Gl.: *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 137.

lahko potemtakem sklenemo, da se ta ponaša »zgolj« z dvestoletno tradicijo, da pa ni brez predhodnikov, ki so se pojavljali od srednjega veka pa vse do konca 16. stoletja. Po drugi strani je vojvodina Kranjska, ki je Slovencem slabi dve stoletji posojala svoje ime, po oceni Borisa Golca naposled postala kulturni, in ne politični Piemont slovenstva.²¹⁷

Slovenska zgodba v tem pogledu ni brez vzporednic. Etnični prostor Italijanov so zgodnjenovoveški pisci označevali z antičnim označevalcem *Italia*,²¹⁸ ali pa nemškim *Wellischland*²¹⁹ in slovensko sintagmo *laška dežela*.²²⁰ Poleg tega imen niso spreminjali le etnični prostori, temveč tudi dežele. Za Irsko je bilo tako v rabi tudi ime *Hibernia*,²²¹ Poljska je bila znana tudi kot *Lechia*. Za Nemčijo se pri Valvasorju uporabljata označevalca *Teutschland* in *Germanien*, pri čemer je treba poudariti, da ima prvi poudarjeno etnično konotacijo, saj označuje predvsem osrednje nemške predele Svetega rimskega cesarstva, medtem ko je drugi političen, ker se nanaša na celotno cesarstvo.²²² Nizozemsko pa se pogovorno še danes pogosto označuje z imenom Holandija, čeprav gre pri tem le za eno od zgodovinskih pokrajin v državi.

Naravni procesi, povezani z etničnostjo: Etnična fisija, fuzija in preživetje

Pričujoče poglavje obravnava procese, povezane z etničnostjo, ki so slovenski etnični prostor zaznamovali v zgodnjem novem veku. Kot je bilo omenjeno v prvem delu študije, gre za tri glavne skupine procesov, in sicer: 1) etnično fuzijo (asimilacija, amalgamacija in inkorporacija), 2) etnično fisijo in 3) etnično preživetje.²²³ Vse naštetje dinamike so se med 16. in 18. stoletjem pojavile tudi v slovenskem etničnem prostoru, vendar pa pri tem opazimo pomembno razliko med razvojem

²¹⁷ Golec, Kroatizacija in karniolizacija [tipkopis].

²¹⁸ Ljubljanski jezuiti leta 1645 poročajo o navzočnosti vojaštva v kranjski prestolnici: »Čez poletje je v Ljubljani pod poveljstvom Janeza Krstnika Ferrara iz Milana in namestnika Frančiška iz Mantove taborila legija, ki so jo po večini sestavljali Italijani [*ex parte Italia legio*], predvsem ostanki čet, ki jih je po miru sklenjenem med Benečani in papeškimi ter ostalimi sprtimi italijanskimi knezi [*scissos Italiae principes*], potem ko so bili razrešeni prisege, za cesarsko stran nabral omenjeni poveljnik v pričakovanju večjih dodatnih čet, kakršne mu je uspelo nabrati v Italiji ali pri sosednjem karnijskem ljudstvu [*quae vel Italia, vel vicinâ e gente Carnia*]« (*Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 150. Latinski pasusi so dodani iz izvirnika: *Historia annua*, str. 150).

²¹⁹ Ime *Wellischlandt* za Italijo uporabijo kranjski deželni stanovni leta 1589, ko na dvor poročajo o težavah, ki sta jih v Bologni zaradi protestantske vere imela dva kranjska plemiška študenta. Incident lahko označimo tudi kot primer protonacionalizma in bo predstavljen v naslednjem delu študije (ARS, SI AS 2, Deželni stanovni za Krnajska, 1. reg., šk. 99 (fasc. 54), snopič 2, An die fürstliche durchlaucht wegen der herrn von Stubenberg und Wilhalben Gällen gefenkhlilier ainziehung zu Wonomia in Wellischlandt der religion halber). Gl.: Žvanut, *Od viteza*, str. 64–65; Kočevar, *Družbena in identitetna mobilnost* [tipkopis]. Kot smo videli že zgoraj, je »nemške« in »laške dežele« poznal tudi Trubar.

²²⁰ Fran, Laški. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=la%C5%A1ki> (29. 7. 2019).

²²¹ *Encyclopaedia Britannica*. Hibernia. <https://www.britannica.com/place/Hibernia> (22. 7. 2019).

²²² Kočevar, *Identiteta kranjskih deželnih stanov*, str. 148

²²³ Kočevar, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala* (1. del), str. 96–98.

v etničnem jedru (Kranjska, Spodnja Štajerska, Koroška ter delno Goriška in Istra) in v »prehodnem območju« med slovenskim ter hrvaško-kajkavskim prostorom. Razlika med etničnim »centrom in periferijo« je sicer podrobneje predstavljena v naslednjem poglavju.

Predele današnje vzhodne Slovenije je v zgodnjem novem veku zajel proces kroatizacije – etnične amalgamacije Hrvatov s kajkavskimi Slavonci ter naknadna etnična integracija slednjih s Hrvati. Omenjeni proces je raziskal Boris Golec, zato v nadaljevanju povzemam njegove ugotovitve. Golčeva študija je dinamike etnične fuzije s sosednjim hrvaško-kajkavskim etničnim jedrom prepoznala v naslednjih pokrajinah današnje Republike Slovenije: Kostel, Bela krajina, območje vzhodne Dolenjske med Gorjanci in Savo, Prlekija in Prekmurje.²²⁴ Dogajanje v naštetih pokrajinah pa dejansko predstavlja le obrobje širšega procesa premika hrvaškega imena proti severu.

Velike migracijske tokove in posledične procese etnične fuzije je sprožilo osmansko zavojevanje zahodnega Balkana, ki je (srednjeveško) Hrvaško prizadelo zlasti po bitki na Krbavskem polju 9. septembra 1493, v kateri so Turki odločilno porazili njeno vojsko.²²⁵ Osmanski naskok na *jazik hrvatski*, kot se je izrazil zgoraj omenjeni pop Martinac z Grobnika,²²⁶ je imel za posledico selitve ikavskega hrvaškega prebivalstva proti severu, s čimer se je prek Gvozda v kajkavski prostor tedanje Slavonije razširilo tudi hrvaško ime.²²⁷ Na prelomu iz. 15. v 16. stoletje se je hrvaško ime že uveljavilo v prostoru med današnjim Karlovcem, Siskom in Jasenovcem.²²⁸ Vloga nosilca kroatizacije je pripadla hrvaškemu plemstvu kot nosilcu hrvaške samoidentifikacije. Z njegovim premikom na sever so nastali pogoji za etnično amalgamacijo s kajkavskim prebivalstvom.²²⁹

Drugi pomembni dejavnik za uveljavljanje hrvaškega imena je bil konstantni osmanski pritisk, ki je narekoval sodelovanje slavonskega plemstva s hrvaškim. Oba sabora sta leta 1533 prvič zasedala skupaj, po letu 1558 pa nikoli več zasedala ločeno.²³⁰ Središče skupnega političnega življenja se je sicer premaknilo v slavonski

²²⁴ Golec, *Nedokončana kroatizacija*.

²²⁵ Osmani so kljub uničujočemu porazu hrvaške vojske proti Hrvaški še naslednji dve desetletji vodili strategijo vpadov, ozemeljska ekspanzija iz Bosne se je nadaljevala po padcu Knina in Skradine leta 1522 ter Ostrovice leta 1523 (Joksimović, Krbavsko polje, str. 17; *Hrvatska enciklopedija*, Krbavska bitka. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33815> (26. 7. 2019); Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 50).

²²⁶ Rotar, Najstarejši domači zapis, str. 357.

²²⁷ Ime »Slavonija« je bilo pred koncem 5. avstrijsko-turške vojne (1683–1699) omejeno na zahodno območje med Savo in Dravo, v 18. stoletju pa se je razširilo na vzhod na celotno medrečje, ki je bilo prej pod osmansko oblastjo. Zato se je nova Slavonija nekaj časa imenovala tudi Spodnja Slavonija (*Scлавonia inferior*) za razliko od stare ali Gornje Slavonije (*Scлавonia superior*) ob meji Cesarstva, kjer je slavonsko ime tedaj še sobivalo s hrvaškim (*Hrvatska enciklopedija*, Slavonija. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56610> (27. 7. 2019)).

²²⁸ Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 50.

²²⁹ Prav tam, str. 54.

²³⁰ *Hrvatska enciklopedija*, Sabor. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53915> (26. 7. 2019); *Hrvatska enciklopedija*, Slavonija. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56610> (27. 7. 2019).

Zagreb, vendar je pobudo prevzelo hrvaško plemstvo, ki je bilo v premoči. Poleg tega je bilo hrvaško ime prodornejše od slovenskega imena, ki so ga tedaj nosili kajkavci.²³¹ V »ostankih ostankov nekdanj velikega in slavnega hrvaškega kraljestva«, kot so združeno politično tvorbo po izgubah na račun Osmanov in Benečanov od šestdesetih let 16. stoletja dalje občasno naslavljali viri,²³² sta se do konca 17. stoletja kljub določenemu odporu kajkavcev dokončno uveljavila hrvaška identiteta in ime.²³³ Kot komentar bi lahko dodali, da se je amalgamacija dveh etničnih elementov naposled končala z integracijo kajkavcev s Hrvati.

Proces kroatizacije, ki je bil zgoraj rudimentarno predstavljen, pa ni ostal omejen na področja »stare« Slavonije, temveč je, kot ugotavlja Golec, po tem, ko sta sosednji kraljevini v letih 1526 in 1527 dokončno prišli pod žezlo Avstrijske hiše, pljusnil tudi prek meje Svetega rimskega cesarstva v slovenski etnični prostor, oziroma njegovo »prehodno območje« (gre za pet pokrajin današnje Republike Slovenije: Kostel, Bela krajina, vzhod Dolenjske, Prlekija in Prekmurje).²³⁴ S prihodom v isti dinastični okvir se je precej sprostita meja med cesarstvom in kraljestvom, ki je bila prej ločevala govorce sorodnih slovanskih jezikov. Poleg hrvaškega plemstva, ki se je uveljavilo zlasti v Beli krajini, pa je v »prehodnem območju« pomembno vlogo v procesu kroatizacije odigral tudi velik delež alohtonega prebivalstva, ki je pred osmanskim nasiljem s področja zahodnega Balkana pribežal na Slovensko.²³⁵

Etnični procesi fuzije oziroma integracije so se na Slovenskem najprej pojavili v Beli krajini in Kostelu, obe pokrajini sta gravitirali proti središčem na drugi strani Kolpe, poleg tega sta ju od ostale Kranjske in slovenskega etničnega jedra ločevali geografski barieri Gorjancev in Kočevske, od katerih je slednja za povrh predstavljala še nemški jezikovni otok.²³⁶ Prvi plemiški dijak z Metliškega se je kot *Croata* v Ljubljanskem jezuitskem kolegiju deklariral že leta 1637.²³⁷ Hrvaško ime je začelo bledeti v drugi polovici 18. stoletja, potem ko je pokrajina leta 1751 prišla pod jurisdikcijo goriške nadškofije in se je okreplil vpliv Novega mesta in Ljubljane kot upravnih in izobraževalnih središč.²³⁸

Kroatizacija je manj trdne korenine pognala v pokrajini, ki jo predvsem po letu 1919 imenujemo Prekmurje.²³⁹ Tja se je hrvaško ime širilo z duhovniki, ki so prihajali iz Zagreba, in s kajkavskim liturgičnim jezikom. Hrvaški etnonim se je med

²³¹ Kajkavci so svoja etno- in lingvonim delil z nekaterimi drugimi slovanskimi ljudstvi: Slovenci, Prekmurci in Slovaki.

²³² *Hrvatska enciklopedija*, Reliquiae reliquiarum. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52389> (26. 7. 2019).

²³³ Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 54.

²³⁴ Prav tam, str. 51.

²³⁵ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 439; Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 11–79, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 94–95.

²³⁶ Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 81–82; Golec, Kroatizacija in karniolizacija [tipkopis].

²³⁷ Weiss, *Semič in Semenič*, str. 86; Golec, Kroatizacija in karniolizacija [tipkopis].

²³⁸ Golec, Kroatizacija in karniolizacija [tipkopis].

²³⁹ Povezanost Prekmurcev s Slovenci onkraj Mure je skozi zgodovino variirala, gl.: Kerec, *Prekmurska zavest*, str. 65–70.

Prekmurci pojavil sredi 17. stoletja, proces fuzije s hrvaško-slavonskim etničnim prostorom pa je nato ublažil nastanek prekmurske protestantske književnosti leta 1715 in nato še zlasti ustanovitev škofije v Sombotelu leta 1777, ki je zajela celotno območje, ter naknadni razvoj prekmurske katoliške književnosti.²⁴⁰ S stališča etničnih dinamik bi od tedaj dalje lahko govorili o etnični proliferaciji in o Prekmurcih kot o lastni etnični mreži, ki se je po priključitvi kraljevini SHS leta 1919 inkorporirala k slovenskemu narodu.²⁴¹ Zlitje s slovenskim, in ne hrvaškim narodom sta po Golčevih ugotovitvah naposled omogočila dva dejavnika, in sicer da so Prekmurci s Slovenci delili etnonim in da se je hrvaščina štokavizirala, s čimer se je od prekmurskega knjižnega jezika dodatno oddaljila.²⁴²

Hrvaški lingvonim se je pojavil še v Prlekiji. Kot ugotavlja Golec, so ga tudi tja zanesli hrvaški in na Hrvaškem šolani duhovniki, raba kajkavskega knjižnega jezika in bližina Varaždina, ki je bil do požara leta 1776 pomembno središče. Tako kot v drugih pokrajinah »prehodnega območja«, ki jih je zajel proces, je kroatizacija v zadnji četrtini 18. stoletja prenehala. Ko se je proces etnične fuzije s sosednjim ljudstvom končal, so se tudi v Prlekiji pojavile določene sledi etnične proliferacije. Vzporedno z reformami na cerkvenem in šolskem področju so se namreč v tem času pojavila tudi prizadevanja za oblikovanje posebnega vzhodnoštajrskega slovenskega knjižnega jezika.²⁴³

Terezijansko-jožefinske reforme so med štiridesetimi in devetdesetimi leti 18. stoletja vsa navedena območja, ki jih je zajel proces kroatizacije, odtegnile od izobraževalnih in cerkvenih središč na območju hrvaško-kajkavskega etničnega jedra ter jih spravile pod jurisdikcijo ali vpliv drugih cerkvenih, upravnih in izobraževalnih središč: Gorice, Novega mesta, Ljubljane, Gradca in Sombotela. Reforme razsvetljenih absolutistov so »prehodno območje« tako odprle vplivom slovenskega etničnega jedra, nakar je proces etnične fuzije stekel v obratno smer. Do konca 18. stoletja je hrvaška identiteta v naštetih pokrajinah splahnela, s čimer so bili na predvečer »nacionalne« dobe ustvarjeni pogoji za njihovo etnično integracijo v slovenski narod.²⁴⁴

Medtem ko so bile posamezne pokrajine »prehodnega območja« v različno dolgih časovnih intervalih izpostavljene procesom etnične fuzije s sosednjima etničnima skupnostma, na območju slovenskega etničnega jedra v drugi polovici 16. stoletja beležimo izrazite procese etnogeneze ali razvoj slovenske etnične identitete iz etnične kategorije v etnično mrežo. Kar pomeni, da so se v času reformacije etničnim znamenjem, ki so se razvila v srednjem veku, pridružili še lastni knjižni jezik, koncept slovenske Cerkve in mit etnične izbranosti. Po tem smo

²⁴⁰ Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 93–120; Golec, *Kroatizacija in karniolizacija* [tipkopis]; Novak, *Prekmurski knjižni jezik*, str. 283; Škafar, *Madžari o prvih štirih knjigah*, str. 246–258; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 134–135; Kerec, *Prekmurska zavest*, str. 67.

²⁴¹ *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 168. Kosi, *Srečevanje dveh svetov*, str. 79–86.

²⁴² Golec, *Nastanek in razvoj slovenskih pokrajinskih imen*, str. 331–332; Golec, *Kroatizacija in karniolizacija* [tipkopis].

²⁴³ Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 121–136; Golec, *Kroatizacija in karniolizacija* [tipkopis]; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 134–135.

²⁴⁴ Golec, *Kroatizacija in karniolizacija* [tipkopis]. *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 122–125.

v t. i. katoliški dobi slovenskega pismenstva ali »baročnega zastoja etnogeneze« na področju etničnega jedra priča zlasti procesom etnične fisije ali diferenciacije.

»Zastoj etnogeneze« je botrovalo več razlogov, ki so bili podrobneje opisani že v zgornjem poglavju, zato se bom tu omejil zlasti na posledice, ki jih je za etničnost imel proces *konsolidacije države* ali krepitev uradniškega aparata.²⁴⁵ Proces etnične fisije so se v etničnem jedru odrazili kot nastanek treh pokrajinskih variant knjižne slovenščine: štajerske, kranjske in koroške.²⁴⁶ To pa še ne pomeni, da bi bila kontinuiteta knjižnega jezika, ki je nastal med letoma 1550 in 1584, prekinjena. Ahačič ugotavlja, da gre pri tem zlasti za posledico večanja razlike med tradicionalno normo zapisa in dejanskim govorom, kar se je odrazilo npr. v moderni vokalni redukciji. Knjižno normo je tako ohranjal zlasti Dalmatinov prevod Biblije, saj je Bohoričeva slovnica do leta 1715 veljala za izgubljeno, pri izgovarjavi pa se je uveljavilo Schönlebnovo načelo o pisanju po šegi rodu in izgovarjavi po šegi pokrajine.²⁴⁷

Razraščanje upravnega aparata je sprožilo krepitev deželnih identitet oziroma njihovo širitev na vse prebivalstvo dežele, poleg tega pa je proces sprožil krepitev dveh pokrajinskih identitet, gorenjske in dolenske, ter nastanek ene nove – notranjske. Vse tri pokrajinske identitete so obstajale znotraj vojvodine Kranjske. Golec ugotavlja, da so se Gorenjci in Dolenjci verjetno pojavili v 17. stoletju, njihova identiteta pa je slonela na poznosrednjeveški razdelitvi Kranjske na deželne četrti. Ključni dejavnik utrditve teh dveh identitet je bila terezijanska razdelitev dežele na tri okrožja ali kresije med letoma 1748 in 1849, ko so se Gorenjcem in Dolenjcem z zamudo pridružili še Notranjci.²⁴⁸

Konsolidacija države v zgodnjem novem veku pa je imela še eno posledico, in sicer postopno germanizacijo, ki se je širila po družbeni lestvici navzdol. Napredovanje nemščine je omogočalo dejstvo, da se je v pretežnem delu Svetega rimskega cesarstva jezik največje etnične skupnosti v državi uveljavil pri zapisovanju v svetni upravi.²⁴⁹ V času humanizma je preboj v uradovalna besedila uspel še italijanščini, ki se je uveljavila tudi v nekaterih obmejnih pokrajinah v cesarstvu. Slovenščina se je v drugi polovici 16. stoletja uveljavila kot knjižni jezik, ne pa tudi kot pisni uradovalni. Sicer je bila slovenščina, kot lahko razberemo iz virov, govorni jezik na uradih, vendar je v uradovalnih besedilih do 19. stoletja njena vloga v primerjavi z nemščino neprimerno manjša.²⁵⁰

²⁴⁵ Koncept konsolidacije države je razvil ameriški sociolog in zgodovinar Charles Tilly in je podrobneje predstavljen v poglavju o vprašanju etničnega imena in karniolizaciji. Gl.: Tilly, *Evropske revolucije*, str. 240.

²⁴⁶ *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 134.

²⁴⁷ Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 87, 172, 231.

²⁴⁸ Golec, *Nastanek in razvoj slovenskih pokrajinskih imen*, str. 340–344; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 118–119.

²⁴⁹ Golec, *Regionalne razlike*, str. 25; Golec, *Etnično-jezikovna struktura*, str. 403; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 116–117, 136.

²⁵⁰ Gl.: Golec, *Regionalne razlike*, str. 23, 25; Ahačič, *Zgodovina misli: protestantizem*, str. 15–68.

To so bili naravni pogoji, ki so omogočili postopno napredovanje nemščine na račun slovenščine. Napredovanje procesa lahko najbolje ponazori primerjava treh izjav, iz različnih časovnih obdobij. Prva je notica iz pritožbe kranjskih deželnih stanov iz oktobra 1527, v kateri Kranjci tožijo nad novim deželnim upraviteljem, rekoč: »Zato pa, ker je tujec in ne Kranjec, niti ne zna slovenščine, kar je od nekdanj izročilo in običaj.«²⁵¹ Stanovska izjava daje slutiti, da je bilo znanje slovenskega jezika tudi na najvišjih stopnjah stanovske uprave ne le zaželeno, temveč tudi »izročilo in običaj«, del identitete dežele.

Slabi dve stoletji pozneje, leta 1711 Hipolit Novomeški opiše precej drugačne jezikovne razmere v deželi. Kapucin tako poroča, da se kranjski izobraženci poleg materinščine naučijo še nemškega jezika: »... njega se najbolj in domala kot edinega, kot je navada v Avstriji, tudi po vsej vojvodini Kranjski naučijo v ljudskih šolah, na gimnazijah, v mestnih hišah, na sodiščih, pri obravnavah in pisanju. Če se tedaj zgodi, da govorijo v slovenskem jeziku, in če nimajo takoj pri roki ustrezne besede, le-to precej priberajo iz nemščine, ki so se je naučili poleg maternega jezika, in mnogokrat delajo prav smešne, iz nemščine in slovenščine mešane stavke.«²⁵²

Po zgornjih navedbah sodeč je bila slovenščina v zgodnjem 18. stoletju v precej slabšem položaju kot v zgodnjem 16. stoletju. Razmere so se v 18. stoletju kot posledica *konsolidacije države* in jezikovne nivelizacije še poslabšale, saj je bila slovenščina v drugi polovici 18. stoletja v določenih krogih očitno deležna prezira.²⁵³ Le tako si namreč lahko razlagamo v prejšnjem poglavju navedeni Pohlinov apel rojakom iz leta 1768, naj se vendar ne sramujejo svoje materinščine.²⁵⁴ Poskusi načrtne jezikovne nivelizacije habsburške monarhije Jožefa II. v sklopu *Gesamtstaatsidee* v osemdesetih letih 18. stoletja pa so imeli prav nasprotno učinke od želenih.²⁵⁵

Z vidika procesov, povezanih z etničnostjo, sta konsolidacija države ter napredovanje nemščine ustvarjala pogoje za etnično inkorporacijo Slovencev številčnejši nemški etnični skupnosti oziroma za njihovo etnično raztapljanje. Ko bi čas preroda ne pognal procesov etničnega preživetja oziroma oživitve, bi Slovenci na prehodu v »moderno« lahko delili usodo slovanskih ljudstev ob Labi in Odri, ki

²⁵¹ Izvirnik: »Dieweill er aber ain außlander unnd khain Khrainer ist, noch die windisch sprach nit khann, das auch von alten herkommen unnd der geprauch ist. Wie oben steet, ain lanndtman zu ainem verweser furzunemen« (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 301 (fasc. 207), Gravamina kranjskih dežel[nih] stanov 1527–28, fol. 304). O tem gl. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 460; Vilfan, *Struktura stanov*, str. 178; Štih in Simoniti, *Slovenska zgodovina*, str. 139; Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 253; Škrubej, *Uradovalna slovenika*, str. 368; Ahačič, *Zgodovina misli: protestantizem*, str. 16; Kočevar, *Identiteta kranjskih deželnih stanov*, str. 150.

²⁵² Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 204.

²⁵³ O položaju slovenščine v drugi polovici 18. stoletja gl.: Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 36.

²⁵⁴ Pohlin, *Kraynska Grammatika*, pag. 11.

²⁵⁵ Köntler, *Madžarska zgodovina*, str. 171, 173, 182. Gl.: Kočevar, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala* (1. del), str. 98 (opomba 53).

so se raztopila med Nemci,²⁵⁶ ali Okcitancev in Pikardijcev, ki jih je po revoluciji inkorporirala *la grande nation*.²⁵⁷

Etnično jedro in prehodno območje

V skladu z etnosimbolistično razlagalno paradigmo nastanka modernih narodov je za nastanek naroda kot politične entitete potreben obstoj predhodnega etničnega jedra,²⁵⁸ ki nato integrira manjše skupnosti na periferiji. V pričujočem poglavju bom na podlagi virov poskusil pokazati, da je raba tega koncepta za slovenski primer upravičena in da na njem lahko pokažemo dinamike, ki jih navaja koncept. Slovensko etnično jedro so v prednacionalni dobi predstavljali zlasti s Slovenci poseljeni predeli dežel Kranjske, Koroške in Spodnje Štajerske, k tem pa lahko prištejemo tudi slovenske predele Goriške in Istre.

Kot je bilo omenjeno že v poglavju o etničnih znamenjih, ni dvomov glede tega, prebivalcem katerih pokrajin je bil namenjen jezik slovenskih protestantov. V začetku leta 1560 sta to namreč potrdila tako zunanji ocenjevalec Trubarjevega dela rekoč, da gre za jezik: »... ki ga uporabljajo v deželah Štajerski, Kranjski in Koroški ...«²⁵⁹ kot reformator sam, ko je poudarjal, da je za presojevalce sovjih spisov pripravljen sprejeti le: »... Kranjce, Spodnještajerce, Korošce, Istrane in tiste iz Slovenske marke ...«²⁶⁰ Podobno je tudi Dalmatin v posvetilu svojega prevoda Biblije iz leta 1584 zapisal, da je namenjen: »... vsem pobožnim kristjanom v kneževinah Štajerski, Koroški in Kranjski, skupaj s priključenimi gospostvi Slovenske marke, Metlike, Istre in Krasa itd.«²⁶¹

Knjižni jezik in koncept slovenske Cerkve, ki sta nastala na vrhuncu reformatorske dejavnosti na Slovenskem med letoma 1550 in 1584, sta nato ob podpori nekaterih starejših pesnitev iz orožarne etničnega mitomotorja omogočila, da je etnično jedro kljub procesom etnične fisije, ki so se intenzivirali v obdobju t. i. baročnega zastoja etnogeneze, dočakalo dobo, ki jo zgodovinarji običajno imenuje narodno prebujanje.²⁶² Fisija se je odražala zlasti na krepitvi deželnih identitet, kar je spodbudilo nastanek štajerske, kranjske in koroške pokrajinske različice knjižne slovenščine na območju etničnega jedra.²⁶³

²⁵⁶ Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 16, 46.

²⁵⁷ Vilfan, *Država in dežela*, str. 59.

²⁵⁸ O etničnem jedru: Smith, *National Identity*, str. 37–42; Smith, *Ethno-Symbolism*, str. 28, 45–52; Kočevar, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala* (I. del), str. 98.

²⁵⁹ Prevod Aleša Mavra (Trubar, *Pisma*, Zbrana dela 10, št. 4a, str. 389) po izvorniku: »... qua provinciae Styria, Carniola et Carinthia utuntur ...« (Trubar, *Pisma*, Zbrana dela 10, št. 4a, str. 389).

²⁶⁰ Izvornik: »... die Creiner, Vntersteyrer, Kherner, Histerreicher vnd die Windischen Markheren ...« (Trubar, *Pisma*, Zbrana dela 10, št. 11, str. 59).

²⁶¹ Prosti prevod izvornika: »... allen Gottseligen Christen / in Fürstenthumen Steyr / Kernten / vnd Crein / sampt den Incorporirten herrschafften Windischen March / Metling / Ysterreich / vnd Carst / etc.« (Domej, *Klagenfurt und seine Slowenen*, str. 281).

²⁶² *Zgodovina Slovencev*, str. 385–388.

²⁶³ Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 15, 19, 25, 212, 219, 236; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 134.

Delovanje kohezivnih sil znotraj etničnega jedra lahko opazimo na primeru razširjenosti Trubarjeve *Cerkovne ordninge*, ki so jo nato kljub deželnokežji prepovedi uporabljali protestanti širom slovenskega etničnega prostora tudi izven Kranjske,²⁶⁴ ali pri financiranju tiska slovenskega prevoda Svetega pisma.²⁶⁵ Skupni stroški tiska so znašali 8.000 goldinarjev, od česar so kranjski deželni stanovi prispevali 3.300, štajerski in koroški po 1.300 goldinarjev, preostanek pa so prispevali drugi podporniki. Naklada je znašala 1.500 izvodov, od česar je levji delež 870 pripadel Kranjski, Štajerski 330, Koroški pa 300 eksemplarjev.²⁶⁶

Da je etnično jedro drobljenju navkljub ohranilo določeno mero kohezije, so, kot omenjeno, pripomogli redovni pridigarji, ki so potovali po etničnem prostoru, in lekcionarji, temelječi na Dalmatinovem prevodu Svetega pisma.²⁶⁷ Kako so slovensko etnično jedro v času »zastoja etnogeneze« dojemali tuji opazovalci, nazorno priča odlok sombotelskega škofa Jánoša Szilyja iz leta 1780, v katerem je škof komentiral objavo prvih treh katoliških knjig Mikloša Küzmiča. Besedilo se sicer nanaša na t. i. prehodno območje, natančneje na Prekmurce, ki so v tem času v identitetnem smislu dejansko predstavljali lastno etnično mrežo s svojim knjižnim jezikom. V danem trenutku pa je za nas pomembno, kako si je škof predstavljal odnos prekmurščine do slovenščine na drugi strani cesarske meje.

Ko spregovori o jeziku, ki se govori v »Slovenski krajini vandalske narodnosti« (*Districtus Tothságiensis Nationis Vandalicae*) njegove škofije, Szily med drugim zapiše: »Dasi je ta jezik razširjen in se razteza od opatijskega mesta Sv. Gottharda [Monošter]²⁶⁸ v naši škofiji skoraj do mejá Kranjske in si ga je prisvojilo kot domačega in skoraj skupnega sosednje štajersko, koroško in kranjsko ljudstvo na nemajhnem ozemlju ...«²⁶⁹ Ta Szilyjev *populus Styris, Carinthius et Carniolus* označuje prav slovensko etnično jedro, ki so ga očitno kot takega dojemali tudi tuji opazovalci.

Szilyjev opis nam poleg tega odstira tudi pogled na dogajanje v »prehodnem področju«,²⁷⁰ o čemer je bilo sicer že več govora v poglavju o etničnih procesih in kroatizaciji, ki ga je zajela v zgodnjem novem veku. Kot »prehodno območje« lahko razumemo območja ob nekdanji meji med Svetim rimskim cesarstvom in Ogrskim kraljestvom, in sicer: Prekmurje, ki je kot edini del današnje Republike Slovenije pred letom 1918 pripadalo Deželam krone sv. Štefana, Prlekija, območje vzhodne Dolenjske med Gorjanci in Savo, Bela krajina in Kostel.²⁷¹ K prehodnemu

²⁶⁴ Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 65–66.

²⁶⁵ Prihodnja raziskovanja tega vprašanja bodo morala upoštevati tudi gradivo kranjskih deželnih stanov: ARS, SIAS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 88 (fasc. 54) 2 snopič 1–4.

²⁶⁶ Dimitz, *Geschichte Krains*, III. Theil, str. 194–211; Šmid, *Über Entstehung und Herausgabe*, str. 71–150; Domej, *Klagenfurt und seine Slowenen*, str. 280.

²⁶⁷ Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 227–229, 233.

²⁶⁸ Dodatek avtorja razprave.

²⁶⁹ Škafar, Madžari o prvih štirih knjigah, str. 248. Prevod Ivana Škafarja po izvirniku: »Hinc licet Idioma istud late pateat, ac ab Oppido Abbatiae S. Gotthardi Diocesis Nostrae fere usque fines Carniolae se diffuderit, illud que modica cum mutatione vicinus populus Styris, Carinthius et Carniolus per non contemnendum terrarum tractum familiare, et quasi commune sibi reddiderit ...« (Škafar, Madžari o prvih štirih knjigah, str. 250).

²⁷⁰ Rotar, *Toponimika in etnika*, str. 466.

²⁷¹ Glej: Golec, *Nedokončana kroatizacija*.

področju pa bi poleg zgoraj navedenih krajev lahko šteli tudi nejasno etnično mejo med Slovenci in Hrvati v Istri, ki se ni mogla opreti na upravne razmejitve.²⁷²

Na opise »prehodnega območja«, ki jasno kažejo razliko z etničnim jedrom, naletimo že v času reformacije. Trubar v svojem že večkrat omenjenem spisu iz leta 1562 zapiše: »Preprosti ljudje omenjenih [zgornjih]²⁷³ slovenskih dežel, ki prebivajo v Slovenski marki, okrog Metlike, Novega mesta in Krškega, imajo v teh krajih skoraj enak značaj in običaje kot Hrvatje ter Srbi, ki so k njim pribežali pred Turki in iz Turčije. Ljudje, ki so doma na Krasu, v Goriški grofiji in Istri, se v običajih in veri delno nagibajo k Hrvatom, delno pa k Lahom [Italijanom]²⁷⁴.«²⁷⁵

Za razliko od slovenskega etničnega jedra, kjer se je od leta 1300 dalje kot jezik zapisovanja v svetni upravi namesto latinščine uveljavila nemščina in se je v drugi polovici 16. stoletja razvil slovenski knjižni jezik,²⁷⁶ sta prehodno območje, zlasti njegov jugozahodni (Istra) in severovzhodni del (Prlekija in Prekmurje), zaznamovala dva knjižna jezika iz hrvaško-slavonskega prostora. V Istri je bil tako močan vpliv cerkvenoslovanskega jezika hrvaške redakcije s primesmi čakavščine, v Prlekiji in Prekmurju pa je bil nekaj časa v rabi kajkavski knjižni jezik.²⁷⁷ Da se je del Slovencev na zahodu nosil »auff Wälifch«, kot zapiše Trubar,²⁷⁸ pa je poleg ekonomskih razlogov prav gotovo vplivalo tudi dejstvo, da se je v času humanizma na zahodu kot jezik zapisovanja v svetni upravi uveljavila italijanščina in to vlogo prevzela ne le na območju Beneške republike, temveč tudi na obmejnih ozemljih, ki so sicer ležala na habsburški strani meje cesarstva.²⁷⁹

Proces etnične integracije s sosednjim hrvaškim prostorom so v drugi polovici 18. stoletja zavrle terezijansko-jožefinske reforme, kot ugotavlja Golec, po katerih je bilo prebivalstvo na cesarski strani meje ponovno bolj navezano na škofijska, izobraževalna in politična središča, ki niso ležala v hrvaškem etničnem prostoru,²⁸⁰ ter na ta način »prehodno območje« ponovno odprle vplivom slovenskega etničnega jedra, ki je s tem na predvečer »nacionalne« dobe dobilo priložnost za integracijo etničnega obrobja in jezikovno nivelizacijo (izenačevanje)²⁸¹ do politične meje z Ogrskim kraljestvom.

²⁷² *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 136–137.

²⁷³ Dodatek avtorja razprave.

²⁷⁴ Dodatek avtorja razprave.

²⁷⁵ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 439. Izvirnik: »Der obern Windifchen Ländern / gemeines Volck / als die Windifchen Märcker / die in Mätlinger Boden / vnnd vmb Newenstatt / Türckfeld / vnnd in derfelbigen Gegendt wonen / feind fchier auch der Art vnd Sitten / wie die Crobaten vnd Sürffen / die vor den Türcken / vnd auß der Türckey zu jnen gefl ohen feind. Die am Kharft / vnd in der Grauefchafft Görtz vnd Hifterreich fitzen / der ein theil halt sich auff Crobatifch / der ander auff Wälifch / mit Sitten vnd Glauben« (Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 438).

²⁷⁶ Golec, *Regionalne razlike*, str. 25; Golec, *Etnično-jezikovna struktura*, str. 403.

²⁷⁷ *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 134.

²⁷⁸ Trubar, *Nemški spisi*, Zbrana dela 11, str. 438.

²⁷⁹ *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 116–117, 136.

²⁸⁰ Golec, *Kroatizacija in karniolizacija* [tipkopis].

²⁸¹ O jezikovni nivelizaciji splošno in primeru Bele krajine gl.: Južnič, *Identiteta*, str. 286–290. O procesu jezikovne nivelizacije slovenščine v 19. stoletju gl.: Almasy, »... za Boga in véro, str. 495–497.

Kljub temu je nekdanje »prehodno območje« še dolgo v čas slovenske narodne emancipacije ohranilo določene posebnosti,²⁸² zato verjetno ni naključje, da sta prav v tem pasu po prvi svetovni vojni ne ozirajoč se na razglasitev Države Slovencev Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918, ki jo je pospremila velika manifestacija v Ljubljani, in njeno združitve s Kraljevino Srbijo 1. decembra,²⁸³ naslednje leto nastali dve sicer kratkotrajni in epizodni državni entiteti: Viniška (19.–26. april 1919)²⁸⁴ in Murska republika (29. maj–3. junij 1919).²⁸⁵

Vprašanje etničnega imena in karniolizacija

Tako kot za mnoge druge demotske, vertikalne etnične kategorije in mreže je bilo tudi za Slovence v predmodernih obdobjih značilno, da njihovo ime ni bilo popolnoma stanovitno.²⁸⁶ Razmere nazorno ilustrira Dalmatinov prevod Svetega pisma iz leta 1584, ki je v slovenščini naslovljen: »Biblia, tu je, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta / slovenki, tolmazhena, fkusi Jurja Dalmatina«, z nemškim podnaslovom: »Bibel/ daß ist / die gantze heilige Schrifft / Windisch«.²⁸⁷ Ljubljanski jezuiti so leta 1596 o tej objavi zapisali, da je bila Lutrova Biblija prevedena: »... in vernaculam Carniolorum linguam ...«,²⁸⁸ nakar leto pozneje v korespondenci o Bibliji med Rimom in graško nunciaturu se srečamo še z italijansko oznako: »... Biblia in lingua schiava ...«²⁸⁹ Vsi našeti označevalci: *Slovenfku*, *Windisch*, *Carniolorum lingua* in *lingua schiava* se nanašajo na isti označenec – slovenski jezik.

Vprašanje etničnega imena je v zgodnjem novem veku postalo še bolj večplastno, saj smo v tem času priča tudi procesu karniolizacije – širjenju kranjskega etno- in lingvonima na slovensko prebivalstvo in pokrajine izven meja ožje vojvodine Kranjske.²⁹⁰ Proces je opazen v različnih virih. Ahačič je dinamiko prepoznal v delih piscev t. i. katoliške dobe slovenskega pismenstva, Golec pa na podlagi samoopredelitev izobrazencev v srednješolskih in visokošolskih evidencah študentov ter ob posvetitvah

²⁸² Kosi, Srečevanje dveh svetov, str. 83–85.

²⁸³ Perovšek, Slovenci in država SHS, str. 71–79.

²⁸⁴ Gl.: Weiss, *Viniška republika*.

²⁸⁵ Prekmurje je bilo ob nastanku Države SHS in njeni združitvi s Srbijo v Kraljevino SHS še vedno del Ogrske oziroma kasneje Madžarske sovjetske republike. Jugoslovanska vojska je ozemlje zasedla avgusta 1919, Prekmurje pa je novi državi uradno pripadlo s Trianonsko mirovno pogodbo 4. junija 1920 (Filipčič, Murska republika, str. 242; Kerec, Prekmurska zavest, str. 69; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 168).

²⁸⁶ O izvoru in razvoju etničnega imena »Slovenci« gl.: Štih, Slovenci. Ime, str. 165–166. O tem tudi v prvem delu pričujoče študije: Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 101–105.

²⁸⁷ Domej, Klagenfurt und seine Slowenen, str. 281.

²⁸⁸ *Historia annua*, str. 19; *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 19.

²⁸⁹ *Grazer Nuntiatu*r, 4. Band, št. 349, str. 376 (1597, oktober 25., Rim).

²⁹⁰ Sam *terminus techicus* je skoval Boris Golec, proces pa so prepoznali tudi drugi avtorji. Gl.: Štih, Slovenci. Ime, str. 165; Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 11, 42, 47; Ahačič, Zgodovina misli: katoliška doba, str. 21–27, 98, 100, 232; Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 46–48; Golec, »Lubi Slovenci« med, [tipkopis]; Golec, Kroatizacija in karniolizacija [tipkopis].

klerikov v Gradcu, Celovcu, Vidmu in na Dunaju.²⁹¹ Za razliko od zgoraj obravnavane kroatizacije, karniolizacija ne sodi v skupino procesov etnične fuzije, temveč je šlo zgolj za spremembo označevalca za istega označenca.²⁹²

Glavni razlogi za širitev kranjskega imena prek meja dežele so: 1) da je vojvodina Kranjska geografsko predstavljala osrednje predele slovenskega etničnega prostora, 2) da je bila med štirimi notranjeavstrijskimi deželami etnično najbolj slovenska, 3) da je slovenščina (*kranjščina*) tod najdlje vztrajala med plemstvom in predstavljala tudi enega od stebrov njegove identitete,²⁹³ in 4) da se je deželna identiteta v zgodnjem novem veku s plemstva postopno širila na širše sloje prebivalstva.²⁹⁴ Zgodnjenovoveška Kranjska je bila potemtakem v očeh sodobnikov dojeta kot matična domovina ljudstva, ki so mu zato rekli Kranjci.

Čeprav se s Kranjci izven meja Kranjske srečamo že prej, je proces najbolj opazen v 17. in 18. stoletju, zlasti na zahodnem delu slovenskega etničnega prostora, kjer je bila deželna identiteta prebivalstva šibkejša.²⁹⁵ Kranjska etno- in lingvonim sta se sicer pojavila tudi na Štajerskem in Koroškem, vendar v manjši meri, kar si lahko razlagamo z dejstvom, da sta bili severovzhodna in severna sosedata starejši politični tvorbi od Kranjske in je imelo njuno prebivalstvo močnejšo deželno identiteto.²⁹⁶ Zato je kranjsko ime med štajerskimi in koroškimi Slovenci verjetno uživalo manjši ugled kot na Goriškem ali v Trstu.

Razlog za krepitev deželni identitet ali deželni partikularizem 17. in 18. stoletja²⁹⁷ bržkone odraža razraščanje tako deželnoknežjega kot stanovskega uradniškega aparata. Medtem ko so bile dežele v srednjem veku po ugotovitvah avstrijskega zgodovinarja Otta Brunnerja predvsem personalne in sodne zveze plemstva, ki se je k njim prištevalo, spoštovalo njihovo pravo ter svoje pravne spore urejalo pred njihovimi ograjnimi sodišči,²⁹⁸ so dežele v zgodnjem novem veku vse bolj postajale teritorialne enote z atributi državnosti. H krepitevi občutka

²⁹¹ Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 46–48; Golec, *Kroatizacija in karniolizacija* [tipkopis].

²⁹² Kočevar, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala* (1. del), str. 103.

²⁹³ Stone, *Slovenski jezik*, str. 232; Golec, *Regionalne razlike*, str. 25–26; Kočevar, *Identiteta kranjskih deželni stanov*, str. 149–152.

²⁹⁴ Prim.: Golec, *Kroatizacija in karniolizacija*, [tipkopis].

²⁹⁵ Boris Golec na podlagi matrik graške univerze ugotavlja, da je proces karniolizacije zajel zlasti ožje Goriško, Tolminsko, Idrijsko in Tržaško (Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 46–48).

²⁹⁶ Tri notranjeavstrijske dežele Štajerska, Koroška in Kranjska so bile od srednjega veka dalje med seboj tesno povezane na vseh področjih, vendar sta prvi dve v očeh dvora vsaj v drugi polovici 17. in v prvi polovici 18. stoletja, ko je bila karniolizacija na vrhuncu, očitno uživali večji prestiž kot Kranjska ali Goriška. To se je pokazalo ob dednih poklonitvah Leopoldu I. leta 1660 (AT-OESTA/HHStA OMeA ZA-Prot. 2, fol. 942) in Karlu VI. leta 1728 (Perizhoffer, *Erb=Huldigungs Actus*, pag. 54), ko sta deželna kneza stanovom v Gradcu in Celovcu prisegla *privatim* pred stanovskim odborom, medtem ko so se Kranjci morali zadovoljiti z zaščitnim pismom, da bo deželni knez spoštoval njihove privilegije.

²⁹⁷ Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 11.

²⁹⁸ Brunner, *Land and Lordship*, str. 139–199. Povzeto: Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 55–56; Kotar, *Jezikovna identiteta plemstva*, [tipkopis]. Gl. tudi: Štih, *Celjski grofje*, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti, str. 227–256; Štih, *Dežela Grofija v Marki in Metliki*, str. 123–145; Komac, *Od mejne grofije do dežele*.

pripadnosti deželi so sicer pripomogli tudi turški vpadi, ki so med vsemi sloji prebivalstva spodbudili zavedanje o pomenu obrambe.²⁹⁹

Čeprav je dinastija gradila centralni uradniški aparat v Gradcu in na Dunaju, ki je položil temelje nadležni avstrijski identiteti, je dežela za vse večji krog prebivalstva vendarle predstavljala osnovno teritorialno enoto. Krepitev deželnih identitet ali partikularizmov potemtakem lahko razumemo kot del procesa *konsolidacije države*, ki ga zaznamuje premik od posredne k neposredni vladavini, od razdrobljene k vsedrjavni politiki in od relativne ločenosti države in gospodarstva h globoki vpletenosti države v nacionalno ekonomijo.³⁰⁰ Ameriški sociolog in zgodovinar Charles Tilly tozadevno razločuje med *segmentiranimi* državami,³⁰¹ ki so evropski politični zemljevid pokrivala od konca 15. do sredine 18. stoletja, in *konsolidiranimi* državami,³⁰² ki se pojavijo po letu 1750.³⁰³

Oprti na Tillyjev koncept lahko potegnemo sklep, da je proces krepitev deželne identitete potekal z ramo ob rami s procesom konsolidacije dežel od srednjeveških personalno-sodnih zvez plemstva prek zgodnjenovoveških teritorialnih enot z atributi državnosti do kronovin Avstrijskega cesarstva v 19. stoletju. Krepitev občutkov pripadnosti deželam je na slovenskem etničnem prostoru sprožila proces karniolizacije, ki se je v različnih pokrajinah odrazil z različno intenzivnostjo, glede na politično težo, ki jo je posamezna dežela imela v odnosu do Kranjske. Naštete dinamike so imele za posledico, da je bila prebivalcem notranjeavstrijskih dežel v 17. in 18. stoletju njihova deželna pripadnost pomembnejša od etnične in jezikovne, kar pa nikakor ne pomeni, da je slednja v tem času izginila.

Oglejmo si nekaj paberkov o uveljavljanju in izginjanju kranjskega etno- in lingvonima kot označevalca za Slovence in slovenščino v zgodnjem novem veku. Nemara se z rabo kranjskega imena za označevanje Slovencev izven same Kranjske prvič srečamo v znani nemški žolnirski pesmi *Ain neues lied von den kraynnerifchen bauern* iz leta 1515, ki govori o »kranjskih kmetih«, čeprav obravnava boj s puntarji

²⁹⁹ Simoniti, *Vojaška organizacija*, str. 111.

³⁰⁰ Tilly, *Evropske revolucije*, str. 240.

³⁰¹ Tilly med lastnosti *segmentiranih* držav prišteva: medsebojno ozemeljsko prekrivanje, prisotnost notranjih avtonomnih območij (na Kranjskem Blejsko in Loško gospodstvo, ki sta pripadali briksenski oziroma freisinški škofiji), njihovi vladarji so se pri izvajanju oblasti opirali na korporacije s široko avtonomijo (zemljiške posestnike, Cerkev, mesta in trgovce), njihovi prebivalci so bili podložniki, in ne državljani, njihov birokratski aparat pa je bil še v razvoju, njihovo zunanjo politiko je zaznamovala predvsem dinastična politika njihovih vladarjev. Za razliko od naborniških armad konsolidiranih držav so bile za segmentirane države značilne najemniške in stalne vojske (Tilly, *Evropske revolucije*, str. 48).

³⁰² *Konsolidirani* državi bi lahko rekli tudi moderna država. Tilly njen pojav datira v 18. stoletje okrog leta 1750. Njene značilnosti so: naborniške armade, sestavljene iz domačega prebivalstva, neposredno vladanje – birokratski aparat države seže do posameznih lokalnih skupnosti, prebivalci države so državljani, ta status jim določa dolžnosti in pravice, v javno življenje se vključuje vedno širši krog prebivalstva, država posega na vedno širše področje življenja posameznika (Tilly, *Evropske revolucije*, str. 56).

³⁰³ V zgodovinopisju naletimo tudi na drugačno nomenklaturu, npr.: »teritorialna država« (Simoniti, *Teritorialna država*, str. 47–75; Simoniti, *Fanfare nasilja*, str. 15–32) ali »zgodnjemoderna država« (Jerše, *Besednjak oblasti*, str. 255–278). Prav tako obstaja več teorij njenega nastanka, gl.: Jerše, *Besednjak oblasti*, str. 265–278.

pri Celju.³⁰⁴ Omenjeni kmečki upor, ki je na začetku 16. stoletja zajel pretežni del slovenskega etničnega ozemlja, v virih sicer nastopa kot slovenski kmečki upor (»in der windischen paueren auffstandt«).³⁰⁵

Slovenski reformatorji 16. stoletja so za označevanje svojega ljudstva poleg slovenskega imena pogosto uporabljali sintagmo *Kranjci inu Slovenci*,³⁰⁶ nato pa se v 17. stoletju slovensko ime vse pogosteje umika kranjskemu tako kot označevalec za ljudstvo (*Kranjci*) kakor za jezik (*kranjščina*). Kljub temu niti slovensko ime niti kranjsko-slovenska sintagma ne izgineta popolnoma. Najdemo ju tudi pri avtorjih »katoliške dobe« Janezu Čandku (*sa Krajnze inu vřeshlaht Slovenze*), Andreju Jankoviču (*Catholiskim Krainzom inu slouenzom, Krainzi inu Slouenzi*) in Francu Mihaelu Paglovcu (*lubi moy Crainzi, ali Slovenzi; tim Slovenzam*).³⁰⁷

Ahačič ugotavlja, da je trend prevladovanja kranjskega lingvonima opazen zlasti od Schönlebnove objave lekcionarja *Evangelia inu lystuvi* leta 1672 dalje, in sicer tako v slovenskih kakor latinskih besedilih. Da pa ta »kranjski jezik« ni bil namenjen izključno Slovincem na Kranjskem, temveč celotni etnični skupnosti, Ahačič dokazuje z navedbo Kastelčeve formulacije iz leta 1682: »Ego infra scriptus vidi et perlegi hunc Sclavonicae genti noftrae perquam necessarium libellum [...] in Carniolico idiomate editum«.³⁰⁸ Pomembna knjiga v kranjskem jeziku, o kateri govori Matija Kastelec, je bila torej namenjena »našemu slovenskemu rodu«.

V letopisu Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove se z omembo »jezika Kranjcev«, kot omenjeno, srečamo že prvo leto 1596, ko jezuiti zapišejo, da so protestanti Lutrovo Biblijo prevedli »... in vernaculam Carniolorum linguam ...«.³⁰⁹ Nato smo v prvi polovici 17. stoletja priča menjavanju označevalcev za jezik: *lingua Slavonica*³¹⁰ in *Carniolice*.³¹¹ V zadnjih treh desetletjih 17. stoletja pa jezuiti navajajo predvsem »kranjske« pridige, pridigarje in jezik.³¹² Zgovoren je tudi primer iz leta 1685, ko anonimni letopisec poroča, da je v Ljubljanskem

³⁰⁴ Grdina, pripadnosti in identitete, str. 17 (opomba 27). Hajdinjak, »Kmetje nimajo nobene pravice, str. 71; Reprodukcijski letak s pesmijo: *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, str. 143; Hajdinjak, »Kmetje nimajo nobene pravice, str. 73.

³⁰⁵ V potrditvi pravic trgu Pilštajn iz leta 1539 naletimo na določilo: »... etlichen privilegien, freyhaitten, markhtrecht und genaden in brieflichen urkhundt gehabt die inne vor etlichen jaren in der windischen paueren auffstandt durch denselben pundt genomen und verloren worden ...« (SI PAM, 0001 Zbirka listin, št. 00343 (1539, april 20., grad Strassburg na Koroškem)). Kot smo videli že v podglavju o integralnih označevalcih za slovenski etnični prostor, Boris Hajdinjak ugotavlja, da sta tudi dva nemška pisca kmečki upor leta 1515 označila za slovenskega, in sicer Sebastian Franck, ki je leta 1538 v *Germaniae Chronicon* upor poimenoval kot *Auflauff im Windischen Land*, in Clemens Jäger, ki je v *Spiegel der Ehren* pred letom 1561 dogajanje poimenoval »Bauern-Aufuhr im Windischland (Hajdinjak, »Kmetje nimajo nobene pravice, str. 71).

³⁰⁶ Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 11; Grdina, Pripadnosti in identitete, str. 17 (opomba 27). O tem tudi: Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 102 (opomba 81).

³⁰⁷ Kozma Ahačič je prispeval raziskavo o lingvonimih za slovenski jezik v času »katoliške dobe« slovenskega pismenstva. Gl.: Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 21–27, 232.

³⁰⁸ Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 26.

³⁰⁹ *Historia annua*, str. 19; *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 19.

³¹⁰ *Historia annua*, str. 33; *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 33.

³¹¹ *Historia annua*, str. 38; *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 38.

³¹² Gl.: *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 261–367.

kolegiju preminil pater, ki je bil po rodu s Slovaškega, med njegovimi sposobnostmi pa letopisec omeni, da je tekoče govoril: »... latinski, italijanski, nemški, ogrski, kranjski in hrvaški jezik.«³¹³

Proces karniolizacije lingvo- in etnonima je razumljivo najprej opazen na Kranjskem, kjer so Slovenci predstavljali etnično večino in je bila »kranjščina« tudi za plemstvo »naš jezik«.³¹⁴ Od zadnje tretjine 17. stoletja dalje pa se s »kranjščino« in »Kranjci« vse pogosteje srečujemo tudi v drugih predelih slovenskega etničnega prostora, ki sicer niso bili del vojvodine, ki jim je posodila ime.³¹⁵ Janez Höfler je na podlagi analize jezuitskih anketnih knjig Preskusnega doma sv. Ane na Dunaju za čas med letoma 1648 in 1737 ugotovil, da so slovenščino kandidati iz Kranjske navajali s sintagmo *lingua Carniolică*, medtem ko so jo tisti, ki so prihajali iz Koroške, Štajerske, Goriške ali Istre, večinoma označevali kot *lingua s[c]lavonica*.³¹⁶

V štirih primerih pa se s »kranjščino« srečamo tudi pri osebah, ki niso prihajale iz Kranjske, in sicer so »carniolicam« navedli: leta 1690 Stephanus Dinaricz z Reke,³¹⁷ leta 1692 Štajerec Joannes Jacobous Fanton iz Maribora,³¹⁸ leta 1726 Paulus Weiss iz Kitzbühla na Tirolskem ter leta 1731 Petrus Antonius Cobavio iz Tolmina.³¹⁹ Slednji primer je še zlasti zanimiv, saj se pri plemiču iz Tolmina srečamo tudi s kranjskim etnonimom, Cobavio je namreč označen kot: »nobilis Carniolus Thulminensis Theologus«. Poleg »kranjščine« je bil večš tudi furlanščine, nemščine, latinščine in italijanščine. Zdi se popolnoma verjetno, da je bil Tolminec označen za Kranjca zaradi svoje etnične pripadnosti, kot njegov prvi jezik se namreč prav tako navaja »kranjščina«.³²⁰

Goriški »Kranjci«, kot je omenjeni tolminski plemič, so produkt procesa imenjske karniolizacije³²¹ Slovencev in slovenščine v tej deželi.³²² Ob dedni poklonitvi Goriške komisarjem nadvojvode Karla II. leta 1564 so kmetje prisegli »še« v slovenskem (*windisch*) jeziku.³²³ V opisu Gorice Martina Zeillerja iz leta 1649

³¹³ *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 332. Izvirnik: »Virtute ac officiorum capacitate commendabilis idiomate Latino, Italico, Germanico, Hungarico, Carniolică, Croatico expedite loquebatur« (*Historia annua*, str. 332).

³¹⁴ Stone, *Slovenski jezik*, str. 232; Golec, *Regionalne razlike*, str. 25–26.

³¹⁵ Najstarejši znani primer je že omenjena nemška žolnirska pesem iz leta 1515.

³¹⁶ Höfler ob tem opozarja, da je isti označevalec lahko označeval tudi druge slovanske jezike, npr. slovaščino (Höfler, *Iz neke jezuitske anketne knjige*, str. 106).

³¹⁷ Verjetno Slavonec ali Hrvat, saj je kot njegov materni jezik navedeno: »... scit [...] nativam sclavonicam ...« (Höfler, *Iz neke jezuitske anketne knjige*, str. 108).

³¹⁸ Verjetno je bil etnični Nемец, saj so jezuiti kot prvi jezik navedli: »Callet linguam nativam germanicam« (Höfler, *Iz neke jezuitske anketne knjige*, str. 108).

³¹⁹ Höfler, *Iz neke jezuitske anketne knjige*, str. 108–109.

³²⁰ Prav tam, str. 109.

³²¹ Golec, *Kroatizacija in karniolizacija* [tipkopis].

³²² To še ne pomeni, da bi kranjsko ime popolnoma nadomestilo slovensko, v letopisu goriških jezuitov leta 1736 preberemo: »Pari zelo multoque affluentis populi solatio institutae missiones; dum eodem tempore missionarii e collegio bipartitim ablegabantur ad slavos hic in montanis, inde in plano ad furlanos excolendos« (*Historia Collegii Goritiensis 1712–1772*, str. 758 [pag. 37r]).

³²³ Radics, *Slovenska prisega udanosti*, str. 1.

najdemo sintagmo *Slavonisch- oder Windische Sprach*.³²⁴ Z omembo pridigarja v »kranjskem jeziku« (*Carniolicae linguae concionator*) pa se v letopisih goriškega jezuitskega kolegija prvič srečamo leta 1687,³²⁵ s čimer se označevalcema *slavonica* ali *slavonica lingua* od osemdesetih let 17. stoletja dalje pridruži še kranjsko poimenovanje slovenskega jezika. Lojzka Bratuž navaja primer goriškega plemiča Giovannija Giuseppeja de Grazia, ki je svojega dvanajstletnega nečaka Atanasia v pismu leta 1779 opozarjal na pomen »kranjskega« jezika (*lingua Cragnolina*).³²⁶

Kranjsko ime se je uveljavilo tudi za Slovence in slovenščino v Trstu, kar lahko vidimo na primeru učbenika za učenje slovenščine *Saggio grammaticale italiano-cragolino* iz leta 1811, ki je bil namenjen Italijanom. Učbenik je na osnovi slovnice Jerneja Kopitarja *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* iz leta 1809 in ob pomoči Valentina Vodnika sestavil tržaški pravnik Vincenc Franul pl. Weissenthurn,³²⁷ ki je kot poseben didaktični pripomoček svojemu delu dodal tudi Vodnikovo jezikovno priredbo prve slovenske komedije *Veséli Dan, ali Matizhik fe sheni*.

O tržaških »Kranjcih« in njihovem jeziku pa nekaj podatkov izvemo tudi iz korespondence, ki jo je avtor učbenika med julijem 1810 in oktobrom 1811 vodil z Valentinom Vodnikom. Franul je tako 20. julija 1810 iz Trsta Vodniku v Ljubljano med drugim pisal, da je navedel več stavkov: »... ki jih je zbral iz tukajšnjega kranjskega deželne jezika ...«³²⁸ Tržaški pravnik nato Vodniku zaupa še, zakaj je svojemu učbeniku dodal poseben didaktični pripomoček: »... tako sem se odločil, da za vajo svojih učencev komediji *Ta véseli dan, ali Matizhek se sheni* dodam italijanske opombe in pojasnila (to se mi zdi tudi dosledno, ker moji Italijani naravnost ljubijo komedije in ne morejo verjeti, da lahko tudi Kranjci uprizarjajo komedije) ...«³²⁹

Na Spodnjem Štajerskem južno od Drave se prav tako srečamo z nekaj omembami kranjskega etno- in lingvonima.³³⁰ Prva dva primera sta že omenjena nemška žolnirska pesem iz leta 1515, ki navaja kranjske kmete v spopadu pri Celju, ter Mariborčan, ki je leta 1692 navedel, da govori »carnolicam commode«.³³¹ Leta

³²⁴ Merian, *Topographia provinciarum Austriacarum*, pag. 119. O tem: Kočevar, identiteta kranjskih deželnih stanov, str. 150–151.

³²⁵ *Historia Collegii Goritiensis 1615–1709*, str. 309 [132r].

³²⁶ Stavek z omembo »kranjsčine« se glasi: »... desidero poi sapere se vi esercitate nella lingua Cragnolina, quale per voi e necesarissima ...« (Bratuž, Slovenščina v goriških, str. 71–72).

³²⁷ O delu glej študijo Irene Orel: Orel, Prvi slovensko-italijanski slovar, str. 146–156.

³²⁸ Izvirnik: »Sie werden darinn verschiedene Grundsätze aufgeführt finden, die ich aus der dasigen krainerischen Landessprache gesammelt habe; ...« (NMS, Vodnikiana, 806/1 (1810, julija 20., Trst)).

³²⁹ Prosti prevod izvirnika: »... so entschloß ich mich zur Uibung meiner Lehrlinge die Komödie »Ta véseli dan, ali Matizhek se sheni« mit italienischer Anmerkungen, und Erklärungen (dieß scheint mir auch konsequent, weil meine Italiener die Komödien sehr lieben und nicht glauben können, daß auch die Krainer Komödien aufsetzen können) ...« (NMS, Vodnikiana, 806/1 (1810, julij 20., Trst)).

³³⁰ Golec ugotavlja, da je število kranjskih samoopredeljevanj na Spodnjem Štajerskem neprimerno nižje kot na zahodu in da so vsa omejena na južni del dežele, najdlje do Celja (Golec, Kroatizacija in karniolizacija [tipkopis]).

³³¹ Höfler, Iz neke jezuitske anketne knjige, str. 108.

1734 je mestni magistrat v Slovenj Gradcu ob vizitaciji na vizitatorje med drugim naslovil tudi prošnjo glede slovenske pridige (*Carniolica*).³³² Pri slovenjgraškem primeru vendarle velja upoštevati dejstvo, da je bil vizitator po vsej verjetnosti Kranjec in je v protokol zabeležil lingvonim, ki mu je bil bližje. Po drugi strani primer kaže, da so označevalci *Carniolica*, *flaunicè* in *wündische* označevali isti jezik.³³³

Najmanj odmeva je karniolizacija zapustila na Koroškem, saj sta nam v tej deželi za zdaj znana le dva primera omembe kranjskega lingvonima. Prvi je predgovor v anonimni nemški prevod Bohoričeve slovnice, ki je izšel v Celovcu leta 1758. V njem se omenja »Erlehnung der Windischen / und Crainerischen Sprache«. ³³⁴ Drugi je opis (jezikovnih) razmer v vasi Zagoriče, ki ga je leta 1782 podal bleiberški pastor Matthäus Ferdinand Knopf. Evangeličanski pastor sam sicer ni bil Korošec, temveč je prihajal iz Nürnberga na Bavarskem.³³⁵ Knopf je poročal, da je jezik njegovih slovenskih vernikov močno narečno zaznamovan ter dodal: »Pravi izvorni jezik je kranjski in tega se tudi poslužujem, ker tukajšnji jezik nima ne svojega slovarja ne slovnice, ju tudi imeti ne more. Zato sem delal takole: pri molitvah, evangelijih in berilih, spovedi, obhajilu, krstu, poroki, sprevidenju bolnikov sem se držal kranjskega jezika, pridigal pa sem v nemščini. Ob koncu pridige sem glavne misli in citate iz biblije podal v kranjščini.«³³⁶

Vendar tudi navedena primera še ne dokazujeta, da bi koroški Slovenci zase in za svoj jezik kdaj uporabljali iz kranjskega imena izviraajoče označevalce, temveč prej zavedanje, da narečja, ki se govorijo v deželi, pripadajo jeziku, ki se mu poleg *Windisch* reče tudi *Crainerisch*. Hkrati pa odsotnost kranjskih označevalcev in pojav koroške variante slovenskega knjižnega jezika v 18. stoletju³³⁷ tudi ne pomenita, da so bili Slovenci na Koroškem v 17. in 18. stoletju v kulturno-jezikovnem pogledu popolnoma ločeni od Slovencev v drugih deželah.

Zgornji sklep potrjuje dejstvo, da so vsi koroški tiski v slovenščini, ki so nastali v drugi polovici 18. stoletja, temeljili na delih slovenske reformacije 16. stoletja.³³⁸

³³² Vrhovnik, Nekaj o slovenskih pridigah, str. 35.

³³³ Prav tam, str. 33–35.

³³⁴ *Grammatica Oder Windisches Sprach=Buch*, pag. 5r.

³³⁵ Domej, Verska in jezikovna raznolikost [tipkopis], str. 14.

³³⁶ Citat navajam po prevodu Teodorja Domeja. Celoten pasus o jeziku se glasi: »Kajti jezik je po izvoru slovanski («Sclavonisch»), vendar ima narečje in način, kako se izražajo, pokrajinske značilnosti («ist nationell, d. h. nach den Gegenden eingerichtet»), in je mešanica («Mischmasch») vsega mogočega. Pravi izvorni jezik je kranjski in tega se tudi poslužujem, ker tukajšnji jezik nima ne svojega slovarja ne slovnice, ju tudi imeti ne more. Zato sem delal takole: pri molitvah, evangelijih in berilih, spovedi, obhajilu, krstu, poroki, sprevidenju bolnikov sem se držal kranjskega jezika, pridigal pa sem v nemščini. Ob koncu pridige sem glavne misli in citate iz biblije podal v kranjščini. Prevedel mi jih je Gr. Wurian, ki je oba jezika dobro razumel« (Domej, Verska in jezikovna raznolikost [tipkopis], str. 14–15).

³³⁷ *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 134.

³³⁸ Skupina celovških jezuitov je leta 1744 objavila razširjen *Dictionarium quatuor linguarum: videlicet Germanicae, latinae, Illyricae (quae vulgo Sclavonica appellatur) et Italicae, sive Hetruscae [...]*, leta 1758 je bil objavljen zgoraj navedeni anonimni prevod Bohoričeve slovnice *Grammatica Oder Windisches Sprach=Buch* (Domej, Klagenfurt und seine Slowenen, str. 286). Katoliškima tiskoma se je po tolerančnem patentu leta 1783 (z letnico 1784) pridružila še protestantska publikacija *Kristianske bukvice, v'katereh sa hishne gospodarje inu gospodinje*,

Anonimni prevajalci slovnice so leta 1758 glede jezika zapisali tudi: »... auch die Windifche Sprache (fonderheitlichen in Cärnthen, und anderen angrantzenden, und benachbahrten Landfchafften) ...«³³⁹ Po do zdaj pregledanih virih je na Koroškem kot lingvonim vselej najti *windische Sprache*. Ni pa izključeno, da se »kranjščina« ne bi mogla pojaviti v gradivu, ki je nastalo v kateri od župnij, ki jih je na Koroškem do leta 1787 imela Ljubljanska škofija.³⁴⁰

Kranjsko ime se je uporabljalo tudi kot naddeželna oznaka za Slovence, kar se kaže na primerih t. i. kranjskega romanja (*Krainer Wallfahrt*) in kranjske veljave ali »valute« (*Krainer Währung*). Prvo se je pojavilo v času katoliške obnove v 17. stoletju. Kranjskega romanja na grob Heme Krške v Krko na Koroškem so se letno udeleževali romarji iz Kranjske, Spodnje Štajerske, Koroške, Istre in Furlanije, torej iz krajev, kjer so nekdanje posestva leta 1016 preminulega Heminega soproga Viljema II., in kjer je bila razširjena legenda o pravičnem plačilu.³⁴¹ Ker so kraji, od koder so prihajali romarji, po večini ležali na slovenskem etničnem prostoru in ker se je kranjsko ime v 17. stoletju, ko je romanje nastalo, uveljavljalo tudi izven Kranjske, se je vsakoletnega obreda prijelo ime »kranjsko romanje«.

Drugi primer je dejansko pomenil, da je imel beneški novc *libernik* (tudi: *Libernigg*, *lira* ali *laški funt*)³⁴² na območju »kranjske veljave« (*krainer Währung*), poseben menjalni tečaj, ki ni bil omejena le na Kranjsko, temveč je zaobjemal tudi Goriško z okoliškimi glavarstvi, obmorske kraje in Celjsko četrť Štajerske.³⁴³ Ne povsem jasna meja pa bi, kot ugotavlja Vilfan, podobno kot solna lahko segala nekako do reke Drave.³⁴⁴ V drugih predelih notranjeavstrijskih dežel, kjer je za beneški novc veljal nižji tečaj, je veljala njegova »nemška veljava« (*teutsche währung*). Poimenovanji »kranjska« in »nemška veljava« sta po vsej verjetnosti koreninili v etnični dihotomiji notranjeavstrijskih dežel. Prva je pokrivala pretežni del območja, ki so ga naseljevali Slovenci, druga pa je veljala povsod drugod, kjer so bili v večini Nemci.

Poleg tega so slovenski predeli Notranje Avstrije v zgodnjem novem veku na gospodarskem in monetarnem področju predstavljali precej specifičen prostor, kar je omogočalo več dejavnikov. V obtoku so tod dolgo prevladovali beneški novci, občuten je bil močan beneški gospodarski vpliv, za povrh pa sta bila vse od srednjega veka dalje tod prisotna dva računski sistema, in sicer: bavarsko-avstrijski in veronsko-beneški. To je botrovalo razvoju posebnih razmerij med obema

tudi sa druge stanove starih inu mladeh ludi molitve se naidejo is psalmou vkup sbrane, ki je temeljila na Dalmatinovem molitveniku, objavljenem v letih 1584 in 1595 (Domej, Verska in jezikovna raznolikost [tipkopis], str. 12).

³³⁹ *Grammatica Oder Windisches Sprach=Buch*, pag. 3v.

³⁴⁰ *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 100–101, 116–117, 122–125.

³⁴¹ Miklavčič in Dolenc, *Leto svetnikov*, Drugi del, str. 665–669; Wakounig, Hemma von Gurk, str. 153–154.

³⁴² Vilfan, *Temelji in razvoj denarnih sistemov*, str. 397.

³⁴³ Na območju »kranjske veljave« je imel beneški libernik višji tečaj 13½ krajcarjev, medtem ko je imel po »nemški veljavi« v preostalih predelih notranjeavstrijskih dežel nižji tečaj 12 krajcarjev, razmerje med obema veljavama pa se je skozi 17. stoletje še spreminjalo (Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 308; Vilfan, *Temelji in razvoj denarnih sistemov*, str. 407).

³⁴⁴ Vilfan, *Temelji in razvoj denarnih sistemov*, str. 406, 410–411; Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 308.

sistemoma, ki so okrog leta 1590 dobili zakonito obliko s priznanjem »kranjske valute«. ³⁴⁵ Lokalne specifične so do izraza prišle med »Kipper- und Wipperzeit«, ko je po letu 1620 velika inflacija močno prizadela habsburške dedne dežele, medtem ko so se njene posledice v milejši obliki v Ljubljani pojavile šele kasneje. ³⁴⁶

Z rabo kranjskega etnonima za celotno slovensko ljudstvo se srečamo tudi pri Janezu Svetokriškem: »... ali fo Nemzi, krajnzi [...], lahi, Shpanigary ...« ³⁴⁷ Sicer so pisci po kranjskem etno- in lingvonimu radi posegli zlasti, ko je bilo govora o Slovencih v širši slovanski družini, s čimer so se izognili »terminološki« zmedi, ki je pogosto nastala, ko so bili naštetih *species*: Slovenci, Slavonci, Slovaki in Lužiški Srbi ter *genus* Slovani. ³⁴⁸ Tako se s »kranjščino« srečamo že pred začetkom karniolizacije v zbirki šestih slovanskih Očenašev v Bohoričevi slovnici iz leta 1584, ³⁴⁹ v kateri je slovenska Gospodova molitev označena kot: *Carniolana*. ³⁵⁰

Kot »ilirski ali kranjski jezik« (*Illyrice seu Carniolanorum lingua*) je slovenščina označena tudi v nekoliko mlajši latinski zbirki Očenašev v štiridesetih jezikih Hieronima Megiserja iz leta 1593. ³⁵¹ Kot *Crainerice* je slovenski Očenaš naveden v zbirki *Oratio Dominica XL. Lingvarum* Jana Reiterja (Johannes Reuter) iz leta 1675. ³⁵² Z zbirko Gospodovih molitev v dvanajstih slovanskih jezikih in latinščini se ponovno srečamo leta 1689 v Valvasorjevi *Slavi*, ³⁵³ kjer je slovenščina zopet

³⁴⁵ Vilfan, *Mestne računske knjige*, str. 15.

³⁴⁶ Prav tam, str. 27.

³⁴⁷ *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*. Kranjec. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=139&View=1&Query=kranjec> (22. 11. 2018)). V Slovarju jezika Janeza Svetokriškega sicer preberemo, da so pri tem mišljeni: »... prebivalci dežele Kranjske, tj. današnje Gorenjske, Dolenjske in Notranjske.« Vendar sam mislim, da je Svetokriški z besedo *krajnzi* vsaj v danem primeru označeval celotno slovensko ljudstvo. Skupna značilnost vseh etničnih skupnosti, ki jih našteva, je namreč bila, da v tem času niso živele združeno v nacionalnih državah, temveč so poseljevale več političnih entitet. Na podobno rabo označevalca Kranjci pri Valvasorju sta opozorila Boris Golec (Golec, Kroatizacija in karniolizacija, [tipkopis]) in Janez Höfler (Höfler, *Trubarjevi Lubi Slovenci*, str. 42).

³⁴⁸ Terminološko zmedo je povzročalo dejstvo, da slovenščina do 19. stoletja ni imela različnih označevalcev za *species* – Slovence in *genus* Slovane, o čemer je bilo govora že v prvem delu razprave (Lencek, Note: The Terms, str. 94, 96). Poleg tega se je več slovanskih ljudstev označevalo z istim označevalcem »Slovenci«, poleg Slovencev so ga uporabljali tudi kajkavski Slavonci in Prekmurci, ki so nekaj časa predstavljali lastno etnično kategorijo.

³⁴⁹ Seznam nosi ime: *Quinta tabella, quae, Cyrilicae, Croaticae, (cum quibus, ut plurimum Rutenica & Mofhovitica conveniunt) Boemicae, Lusaticae feu vandalicae, & Carniolanae linguae collationem continet: vnde, horum sex vel, fi vis, octo idiomatum, omnium cognatio, atque adeo eadem origo, vel oculis ipsi, deprehenditur facillimè* (Bohorič, *Arcticae horulae*, pag. 35–39).

³⁵⁰ Bohorič, *Arcticae horulae*, pag. 36–39.

³⁵¹ Smolik, Megiserjevi knjigi, str. 400–401; Simoniti, Trubarjev izvod Prvega dela, str. 74. Zbirka nosi naslov *Specimen quadraginta diversarum [...] linguarum* in je dobila tudi svojo nemško različico z naslovom *Verdolmetschung des heiligen Vaterunsers in virzig Sprachen*, leta 1603 pa še drugo razširjeno izdajo *Specimen qvinqvaginta diversarum atque inter se differentivm lingvarum [...]*. Slednji zbornik vsebuje tudi zbirko zdravamarj v različnih jezikih. Pod zaporedno številko 17 je *Sclavonice & Carniolanorum Lingua*. Navedeni so tudi slovenski: spev starčka Simeona iz Lukovega evangelija, začetek Geneze in začetek 50. (51.) psalma, ki vsi nosijo ime *Sclavonice* (Smolik, Megiserjevi knjigi, str. 401).

³⁵² Smolik, Megiserjevi knjigi, str. 402.

³⁵³ O tem: Kidrič, *Zgodovina slovenskega*, str. 130.

označena kot *Carniolicè*,³⁵⁴ medtem ko *Sclavonicè* označuje kajkavščino,³⁵⁵ tedaj še imenovano *slovenski jezik*.³⁵⁶ Kot *Carnice* je slovenščina poimenovana tudi v zbirki *Oratio Dominica in diversas omnino fere gentium linguas versa* iz leta 1715.³⁵⁷

Kot kažejo zgornji primeri iz Spodnje Štajerske in Koroške, se je kranjsko ime severno in vzhodno od deželnih meja sicer pojavilo, vendar v veliko manjši meri kot znotraj meja same vojvodine ali na zahodu slovenskega etničnega prostora, kar je upoštevajoč večji prestiž Koroške in Štajerske popolnoma razumljivo. Kot primer lahko navedemo znani stavek Janeza Žige Popoviča (*Johann Siegmund Popowitsch*), ki je leta 1750 ob naštevanju slovanskih ljudstev o prebivalcih celjske četrti zapisal: »Meine Landesleute, die Viertelzillerischen Winden, nenne sich SLOWENZI, und ihre Muttersprache TO SLOWENSKO, welche Endung ganz Schwedisch lautet. Ich verlange diese Begriffe niemanden aufzudringen.«³⁵⁸

Svojo zadnjo stopnjo je karniolizacija dosegla na prelomu iz 18. v 19. stoletje, ko je bilo kranjsko ime, kot kažejo navedbe Jerneja Kopitarja, omejeno izključno na Kranjsko in zahodni del slovenskega etničnega prostora. V predgovoru svoje že omenjene slovnice *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* iz leta 1809 je jezikoslovec za Slovence uporabljal označevalec *Winden* ter v opombi glede etnonima pojasnil: »Diefe zum Citiren so bequeme Benennung ist nicht ganz richtig. Nur die Steyrischen und Kärntnischen Slaven werden zum

³⁵⁴ Slovenski (»kranjski«) Očenaš se glasi: »Ozha / nalf / kir / fi / unebéfiš / pofuezhénu / bodi / jimé / tvoje / pridik'nam / kraljestvu / tvoje / s' idife / volja / tvoja / kakör / nanebi / taku / nafemlji / kruh / nalf / v'fakdainji / daj nam / dones / jnu / odpusti / nam / dulge / nalhe / kakör / tudi mi / odpuštimo / dulshnikom / nalfim / jnu / neupelaj / nafs / v'ifkufhno / tamazh / refhi / nafs / od / slega / Amen« (Valvasor, *Die Ehre*, VI., str. 274–275 [razpredelnica: »Zum Zweyten Theil zwischen Pag. 274 und 275.«]).

³⁵⁵ Valvasor, *Die Ehre*, VI., str. 274–275.

³⁵⁶ Gl.: Rotar, Viri Trubarjevega poimenovanja, str. 327–346.

³⁵⁷ Slovenski Očenaš: »CARNICE. / Otze nash kir fzi v nebefzih, / Pofzuefzenu bodi ime tvoje, / Pridi k nam kralyefztvu tvoje, / Z idi fze volya tvoja kako na nebi tak u na zemlyi, / Kruh nash ufakdainyi dai nam donefz, / U odpufzti nam dulge nashe kako tudi mi odpufztimo dulshnikom nashim, / U ne upelay nalf v iszkushno, / Tamafz reshi nalf od zlego; / Shake tvoje je kralyefztvu, mutz cfefzt vekoma. / Amen« (Chamberlayne, *Oratio Dominica*, pag. 81).

³⁵⁸ Popovič, *Untersuchung vom Meere*, pag. 337. Celoten sestavek se glasi: »Die Slaven unterscheiden sich von den Wenden durch eine besondere Aussprache, und viele eigene Wörter. Die Polen, Böhmen, Mährer, Slowaken, Krobaten, Dalmatiner, Bosniaken, Rāzen, Bulgarer, die eigentlich so genannten Slavonier, welche von dem Viertel Zilli an, zwischen der Sau und Drau, bis an die Donau hin wohnen etc. sind Slaven. Die Mundart der Russen, und vieler andern zu diesem grossen Reiche gehörigen Völker, habe ich, aus Mangel der Gelegenheit und der Bücher, nicht untersucht. Den Namen Slavonisch brauche ich, wenn ich die Slaven und Wenden, wie auch ihre Sachen, zugleich andeuten will. Denn die Russen, Polen, Böhmen, Mährer, Slowaken, Krobaten, und übrigen erstgenannten Völker, sagen selbst, wie die Wenden, sie reden die Slavonische Sprache. Meine Landesleute, die Viertelzillerischen Winden, nenne sich SLOWENZI, und ihre Muttersprache TO SLOWENSKO, welche Endung ganz Schwedisch lautet. Ich verlange diese Begriffe niemanden aufzudringen. Ich erkläre nur, in welchem Verstande ich besagte Namen in gegenwärtigen Untersuchungen genommen habe. Es ist aber dieses ein Unterscheid, den ich selbst erst kaum seit einem Jahre beobachte. In dem Brife a. e. vornehme Gelehrten in Leipzig hatte ich diese Wörter noch nicht so deutlich auseinander gesetzt, sondern von der dritten Seite an des Namens Slavonisch für Slavisch, und also als eines Gegensazes von Wendisch, mich bedienet; welches ich nunmehr selbst nicht guttheiße« (Popovič, *Untersuchung vom Meere*, pag. 337).

Unterschiede von ihren deutschen Mitbürgern Winden, d. i. Slaven genannt; (denn Wende, Winde ist das deutsche Synonymon für Slave, so wie Unger für Madjar, u. m. a.) eben deswegen nennen sie sich auch selbst *Slovénzi*, d. i. leute vom Slavischen Volksstamme, nicht vom Deutschen: der Gesamtnahme der Nation ward ein Species=Nahme. – In Krain hingegen, wo das ganze Land von Slaven bebaut wird, fiel dieser Anlaß weg, und der Special=Nahme Krainer, (*Krajnzi*) gilt ausschließlich feit Mannsgedenken. – Sprache, Kleidung, lebensart ist die nähmliche bey den Winden, wie bey den Krainern, aber nie wird der Krainer *Slovénz* im specialen Sinne, und umgekehrt der *Slovénz* nie *Krajnz* genannt.«³⁵⁹

Kot komentar h Kopitarjevemu pojasnilu naj spomnim, da so se v starejših obdobjih »Kranjci« občasno pojavili tudi severovzhodno od kranjskih deželnih meja, vendar pa je na začetku 19. stoletja stanje brez dvoma ustrezalo Kopitarjevemu opisu. O karniolizaciji potemtakem lahko zaključimo, da je na prelomu iz 18. v 19. stoletje vzporedno s pojavom zametkov narodnega gibanja imenska dihotomija *Krajnz–Slovénz* dosegla svoj vrh, hkrati pa gre za obdobje vrhunca deželnih identitet. Kranjsko ime se je v dobi narodnega gibanja zlasti od leta 1848 dalje začelo vse bolj umikati slovenskemu, dobilo je tudi nemško deželno konotacijo in naposled po letu 1918 v novem državnem okviru postalo celo nezaželeno. Do danes se je ohranilo le v reliktih, na primer ponekod ob stari deželni meji v Posavju.³⁶⁰

Slovinci pri tej predmoderni terminološki »nedoslednosti« glede etničnega imena³⁶¹ nismo nobena izjema. Poleg že omenjenih Lužiških Srbov (*Lufati vel Wendi*) in Estoncev (*maarahvas, eestlane*)³⁶² so več etničnih imen poznali tudi Nemci, ki so bili znani tudi kot Tevtoni,³⁶³ italijanski pisci pa so jih imenovali z *Alemanni* ali *Tedeschi*.³⁶⁴ Italijane je po drugi strani isti nemški avtor lahko v istem besedilu enkrat označil kot *Itálianer*, drugič kot *Welsche*, takisto je bilo z njihovim jezikom (*Italianisch, Welsch*³⁶⁵ ali *Wálfische Sprach*).³⁶⁶ Tudi v starejših slovenskih besedilih se srečujemo z *Lahi, laškim jezikom* in *laško deželo*.³⁶⁷ Pridevnik *laški* je namreč v slovenščini dobil negativen prizvok šele v dobi »klasičnega« nacionalizma, podobno kot je kranjsko ime pejorativno konotacijo za Slovence dobilo pri Hrvatih.³⁶⁸

(Seznam virov in literature ter povzetek sledita na koncu 3. dela razprave)

³⁵⁹ Kopitar, *Grammatik der Slavischen Sprache*, str. VI.

³⁶⁰ Golec, Nastanek in razvoj slovenskih pokrajinskih imen, str. 335; Golec, Kroatizacija in karniolizacija, [tipkopolis]. Golec ugotavlja, da je kranjsko ime med Slovenci začelo hitro bledeti zlasti po tem, ko je bilo slovensko ime leta 1849 uradno priznано za enega od uradnih jezikov in ene od narodnosti v Avstrijskem cesarstvu.

³⁶¹ Lencek, Note: The Terms, str. 93–97; Ahačič, *Zgodovina misli: katoliška doba*, str. 232.

³⁶² Hipolit Novomeški, *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica*, pag. 4r; Raun, Nineteenth- and early twentieth century, str. 132. Gl.: Kočevar, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala (1. del), str. 103–104.

³⁶³ Grdina, Pripadnosti in identitete, str. 17 (opomba 27).

³⁶⁴ Makuc, *Historiografija in mentaliteta*, str. 157, 184.

³⁶⁵ Glej opise Kranjske in Goriške nemškega pisca Martina Zeillerja: Merian, *Topographia provinciarum Austriacarum*, pag. 112, 119, 122.

³⁶⁶ *Grammatica Oder Windisches Sprach=Buch*, pag. [6r].

³⁶⁷ Fran. Laški. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=la%C5%A1ki> (23. 7. 2019).

³⁶⁸ Grdina, *Med dolžnostjo spomina*, str. 85.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 73 | 2019 | št. 3-4 (160) | str. 265-526